

SON ZAMAN AYARI-I: YIL, AYLAR VE HARAM AYLAR

Veli KAYHAN

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vkayhan@erciyes.edu.tr

Öz

İslâm'da Ramazan orucu, hacc, kurban kesme gibi ibadetler özelliğine göre yıllık, aylık veya günlük zaman dilimlerine tâbidirler ve tahsis edildikleri vakitlerde yerine getirilmeleri şarttır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, insanların bozmuş olduğu sene ve ay düzenlemesini son dinle birlikte âlemin yaratılışındaki ilk şekline yeniden döndürmüştür. İbadetlerin icrasına esas olan yıl, ayın hareketlerine bağlı olan "kamerî yıl" ve aylar da on iki "kamerî ay"dır. Hz. Peygamber tarafından bu ayların adları zikredilmiş ve sıralaması da yeniden belirlenmiş olup dört tanesinin savaşın, yağma vb. yapmanın yasak kılındığı "haram aylar" olduğu vurgulanmıştır.

Kaynaklar "haram aylar" uygulamasının Hz. İbrahim'le başladığını bildirilmektedirler. Bu aylarda itaatlerin ecrinin de hataların cezasının da daha büyük olacağı ilâhî bir ferman olarak ilan edilmiş ve bu süreçte "zulüm yapılmaması" emredilmiştir. "Zulüm yapılmaması" terimi bu ayların "hurmet"ini ihlal etmeyip konulan yasağa saygı göstermek, yerlerini değiştirmemek (nesf'), bu aylarda kötülüklerden özellikle uzak durmak ve bu süre zarfında savaş yapmamakla tefsir edilmiştir.

Haram aylarda savaş yasağı hükmünün kaldırılıp kaldırılmadığı tartışma konusu olmuştur. Bir kısım alimlere göre bu yasak devam etmektedir. Bazılarına göre bir kısım ayetlere ya da Hz. Peygamber'in bazı fiilî uygulamalarına dayalı olarak kaldırılmıştır. Kimi âlimlere göre de özde böyle bir yasak da yoktur, kaldırma da. Zaten savaşma yasağının devam ettiğini savunanlar bile, bu aylarda Müslümanlara bir saldırı olduğunda buna misliyle karşılık vermelerinin peygamberî bir uygulama olduğunda hemfikirdirler.

Müşriklerin "haram aylar"a bakış açıları bir gelenekten ibarettir. Buna rağmen anlaşma ile sonuçlanan birkaç "ficâr savaşı" dışında onlara hürmet göstermişlerdir. Müslümanlara gelince, "haram aylar"a hürmet etmektedirler. Zaten onlar, ilke olarak barıştan yana olup fiilî ya da sözlü bir tacize maruz kalmadıkça saldırı savaşı başlatan taraf olmayacaklardır. Fakat bir saldırıya maruz kaldıklarında da aynıyla karşılık verme hakkına her zaman sahiptirler.

Anahtar kelimeler: Kamerî yıl ve aylar, Haram aylar, Zulüm, Savaş yasağı, Nesh, Ficâr savaşları.

THE FINAL TIMING-I: THE YEAR, MONTHS and INVIOABLE MONTHS

Abstract

Allah arranged the year and put the months in order as they were in the beginning of creation in the latest religion Islam. The year is the lunar year and the months are twelve lunar months. They were named and put in order again by the Sunna of Prophet Mohammad (pbuh). Four of them are inviolable months and the oppression was forbidden in them. The oppression was explained in three different ways: to change the statue of the inviolable months, to do harmful things and to wage war in these months.

According to the third explanation, to wage war in these months is banned. But according to some scholars this ban still continues. In the opinion of some others it was abrogated by some Qoranic verses or by some actions of Prophet Mohammad. According to some of them there was no ban and any abrogation. Indeed who accepted that ban still continues do agree that if an attack was aimed at Muslims in these four inviolable months an opposite attack is justified by prophetic custom.

Polytheists see the inviolable months as a custom, not as a religious rule. But muslims regard that in these months war is banned unless they are attacked first. They respect the social peace all the time. But if they were attacked they reserve the right of defending themselves.

Keywords: Lunar year, Lunar months, Inviolable months, Oppression, Ban of war, Abrogation.

Giriş: Zamanın Tanzimi

Mutlak kudret sahibi olan Yüce Yaratıcı yarattığı her bir şeyi bir takdirle, yani bir ölçüyle yaratmıştır.¹ Bu takdir O'nun hikmetine ve yarattıklarının maslahatına ve menfaatine mutlak manada uygundur. O'nun takdirinde kulların yapacağı herhangi bir ihlal ilâhî iradeye ve hikmete ters olduğu kadar yaratıkların da konumlarına ters düşecek, tabiatın dengesini bozacaktır. Bu itibarla her şeyin fitratı (yaratılışı) üzere devam etmesi ilâhî bir emir olduğu kadar yaratılmışların yararının da gereğidir.

Zaman da Hakîm Yaratıcı'nın mutlak takdiriyle bu âleme koyduğu, akılların hikmetini anlamaktan; dillerin inceliklerini anlatmaktan aciz kalacağı mükemmellikteki nizamlardandır. Bu nizamın belirleyici unsurları olan Güneş, Ay ve Dünyanın birbirlerine göre hareketleri sonucunda oluşan "zaman" kavramını tanımaktayız:

"Güneş ve Ay bir hesap iledir."² ayet-i kerîmesi bu ikisinin bir hesaba göre belirlenmiş menzillerde, hiç sapmadan ve aşmadan akıp gittiklerinin ifadesidir. Yine bu ayetin delalet ettiği diğer bir manaya göre de bu ikisi hesap içindir; vakitler, eceller ve ömürler onlar vasıtasıyla, onlar ölçü alınarak hesaplanmaktadır. Zira Güneş ve Ay , gece ve gündüz olmasaydı

¹ Kamer, 54/49.

² Rahmân, 55/5.

zaman tümüyle gece ya da tümüyle gündüz olsaydı kim neyi nasıl hesaplayacaktı?”³

“O, sabahı (gecenin karanlığından) yarıp çıkarandır. Geceyi (insanlara) bir dinlenme zamanı, Güneşi ve Ayı da (vakitlerin) hesaplama(ölçüsü olarak) yaratan da O’dur. İşte bütün bunlar (mülkünde) mutlak gâlip, (her şeyi) hakkıyla bilen (Allah)ın takdîridir.”⁴ ayet-i kerîmesi de Güneş ve Ayın hesap fonksiyonunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Elmalılı diyor ki: Karanlıkları yarıp fecir yapan, ışığı aksettirip şafağı attıran O’dur. Geceyi istirahat ortamı yapan; Güneşi ve Ayı da hesap yapandır O. Yokluk karanlığını yırtıp şafağı söktürerek yoğun var eden; hayatı başlatıp hareket ve canlılık veren de, geceleyin bunları gizleyerek heyecanları dindirmek ve yorgunlukları dinlendirmek için bir sükûnet perdesi çeken de O’dur. Gündüzün alameti olan Güneş ve gecenin alameti olan Ay bunların sebebi ve yapıcısı değil hesaplama araçlarıdır. Hepsi de hesapla yapılmıştır. İnsan, faaliyetinin de sükûnunun da hesabını vermekle yükümlü kılındığından Allah Teâlâ miktarları ve kemiyetleri belirleyerek hesabı da yaratmıştır. Güneşi ve Ayı bu faaliyetlerin ve sükûnunun hesaplanmasına birer alamet kılmıştır.⁵

“Biz gece ile gündüzü (kudretimizi gösteren) iki ayet (delil) yarattık. Sonra, (gündüzün) Rabbinizden (geçiminiz için) bir lütuf ve inayet arayasınız; yılların sayısını, (vakitlerin) hesabı(nı) bilesiniz diye gece ayetini silip (aydınlığını giderip karanlık yaptık) ve (eşyayı) gösterici (aydınlık) gündüz ayetini getirdik. İşte biz (böylece) her şeyi geniş geniş anlattık.”⁶

Allah Teâlâ buyuruyor ki, biz gece ve gündüzü, birbirinden farklı olmak ve birbirini takip etmek suretiyle zamanın ölçüsü ve zaman üzerinde hüküm ve tasarruf sahibi ilâhî kudretinin iki ayeti, nişanesi, alameti olarak yarattık. Sonra, bunlara da birer ayet, alamet kıldık; gecenin alameti olan Ayı sönmüştürdük, gündüzün ayeti olan Güneşi de gösterici, gözleri olanların eşyayı görecekları ışık kıldık. Hayata mazhar olup basar ve basiret sahibi kimseler olarak bunları yapan ve sizleri yetiştiren Rablerinin büyüklüğünü anlayarak Onun ihsan ve ikramından hayırlı kazançlar ve yücelikler istemek için çalışasınız ve geceleriyle ve gündüzleriyle; aylarıyla ve yıllarıyla zamanı ölçüp önünü-sonunu, Dünyayı ve Âhireti hesap edesiniz...vs. diye bunları böyle yapmışızdır.⁷

Allah Teâlâ dünyevî ve uhrevî maslahatlardan birçoğunu aylara bağlamış; önce olanın sonraya ertelenemeyeceğini, sonra gelenin de öne

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’an (Kurtubî Tefsîri)*, Mısır 1387/1967, XVII, 153; Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili (Elmalılı, Hak Dîni)*, İstanbul-1971, VII, 4664.

⁴ En’âm, 6/96.

⁵ Elmalılı, *Hak Dîni*, III, 1988.

⁶ İsrâ, 17/12.

⁷ Bkz. Elmalılı, *Hak Dîni*, V, 3169.

alınamayacağını, bu ayların bir tek programla yürüyeceğini bildirilmiş;⁸ bunu şöylece ilan buyurmuştur: *"Hakikatte ayların sayısı Allah yanında, Allah'ın kitabında, ta gökleri ve yeri yarattığı günden beri on iki aydır..."*⁹

Ayette geçen "on iki" sayının manası, bunun itibarî bir hesap olmadığıdır. Gökleri ve yeri yarattığı günde verdiği hükme göre olacak olan her bir şeyi yazdığı yazısında Allah Teâlâ senenin aylarının sayısını on iki olarak belirlemiştir. Allah yazısında, hak takviminde bu böylece kesinleşmiştir.¹⁰ Râzî'nin Ebû Ali el-Fârisî'ye atfen verdiği bilgiye göre de, ilgili ayetin akışında zarfların böyle peş peşe, birbirine bedel olarak gelmesinden maksat, bu sayının Allah'ın ilminde, âlemi ilk yarattığı günde verdiği hükmünde zorunlu, sabit olduğunu vurgulamak içindir. Râzî'nin açıklamasıyla, O gökleri ve yeri yarattığı günde bu hükmü vermiş ve yazmıştır. Bu sayı, âlemin yaratılışının başında kararlaştırılmış bir hükümdür.¹¹

Nebî de (sas) Vedâ Haccı'nda, "teşrik" günlerinin ortalarında Minâ'da insanlara hitabının bir bölümünde, "Ey insanlar, ... Kesinlikle Allah katında ayların sayısı on ikidir..."¹² demiştir. Böylece aynı hakikat Rasûlullah (sas)'in diliyle de ifade edilerek pekiştirilmiş olmaktadır.

Bu on iki ayın evsafı nedir?

Araplara göre sene, kamerî aylardan ibaret olan on iki aydır. "Tevbe, 9/36" ayetinin yanında *"Güneşi bir ziya (ışık kaynağı), Ayı bir nur (ışığı yansıtıcı) yapan; yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona (ayın hareketine muhtelif) menziller tayin eden O'dur. Allah bunları (boş yere değil) sabit bir gerçek (bir vakıa, bir fayda) olarak yaratmıştır. O, bilecek bir kavim için ayetlerini birer birer açıklar."*¹³ ayeti zamanın Ayın hareketlerine bağlandığını; onun menzillere göre takdir edilmesinin seneyi ve hesabı bilmeye vasıta kılındığını gösterir. Bu durum, senenin de Ayın hareketine göre olmasıyla bütünlük arzeder. Nitekim Allah Teâlâ bu hususta bir başka ayette de, *"Sana yeni doğan ayları (farklı şekillerini) soruyorlar. De ki: 'O, insanların faydası için, bir de hacc için vakit ölçüleridir..."*¹⁴ buyurmuş¹⁵ ve

⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassâs, *Ahkâmu'l- Kur'ân*, thk: Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî, Beyrut 1405/1985, IV, 305.

⁹ Tevbe, 9/36.

¹⁰ Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an-Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Taberî Tefsîri)*, nşr: Mahmud Muhammed Şâkir, Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire trs., XIV, 234; Ebû'l-Fidâ' İsmail 'Îmâdu'd-Dîn b. Omer b. Kesîr el- Kuraşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (İbn Kesîr Tefsîri)*, İstanbul-1984, IV, 86; Elmalılı, Hak Dîni, IV, 2522.

¹¹ Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kuraşî er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsîr-i Kebîr)*, Tahran trs., XVI, 51.

¹² Taberî Tefsîri, XIV, 234; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh (Sahîh-i Buhârî)*, Tefsîr, 143.

¹³ Yûnus, 10/5.

¹⁴ Bakara, 2/189.

¹⁵ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 50.

sürekli vaktin, seneyi oluşturan on iki ayın “kamerî” olduğunu vurgulamıştır. Doğrusu, bu belirli sürenin Türkçemizdeki adı olan “ay” kelimesinin Arapça karşılığı olan “şehr” isminin de “kamer” ve “hilal” ile alakasından bahsedilmektedir: “Şehr”, bilinen sayıdaki günlerdir; çünkü başlangıcının ve sonunun alameti “ay/kamer” olup onunla bilinmekte olduğundan onun adıyla da adlandırılmıştır.” diye tarif edilmiştir. Aynı kaynakta, “Denilmiştir ki: “Şehr” olarak isimlendirmenin sebebi “hilâl” isminden dolayıdır. Hilâl doğduğunda “şehr” diye adlandırılır; çünkü Araplar “Şehr (hilâl)’i gördüm.” derler.¹⁶ denilmektedir.

Kurtubî, ayetteki “...gökleri ve yeri yarattığı günde...” ifadesinden hareketle Allah Teâlâ’nın gökleri ve yeri yarattığı günde bu ayları vaz’ etmiş, kendi tertip ettiği şekliyle isimlendirmiş ve daha önce indirmiş bulunduğu kitaplarda peygamberlerine bunu da indirmiş olduğunu söylemektedir. “Ayların on iki olması” hükmü de hiçbir takdîm, erteleme ve değiştirme vs. olmaksızın bakidir. Burada Allah’ın emrine uymak; Câhiliye ehlinin aylar üzerinde yaptığı oynamaları reddetmek hedefi de yerini bulmaktadır. Onların bu oynamalarının Allah Teâlâ’nın belirlediği sınırları değiştirmesi kâbil değildir.¹⁷ Bu itibarla, konulan bu sistem evrensel ve kalıcıdır.

Buradan çıkan diğer bir sonuç da ibadetlerle ilgili hükümlerin vb. Arabın bildiği bu kamerî aylara bağlanmasının vâcip olduğudur. Bunların, sayısı on ikiden fazla olmasa dahi Acemin, Rûmun ve Kıbtîlerin kullandığı aylara göre icrası caiz değildir. Çünkü bunların gün sayıları değişiktir; kimisi otuzdan fazla, kimisi azdır. Arap ayları ise ya otuz; ya da otuzun altındadır. Hiçbir ay otuz gün ya da onun altında bir sayıda sabitlenmemiştir. Çünkü kamerî ayın günlerinin otuz veya bundan az olmasındaki farklılık ayın burçlardaki seyrinin farklılığına dayanmaktadır.¹⁸

İslâm’ın ibadetlerine bakıldığı zaman da senenin ve aylarının “kamerî” hesaba göre olmasının şart koşulduğu anlaşılacaktır: Yıllık “oruç” ibadeti Ramazan ayında, “hacc” ibadeti Zilhicce ayında ve “kurban kesme” ibadeti de yine Zilhicce ayı içerisinde yer almaktadır. Bu ibadetlerin vakitlerinin tayinindeki Ay hesabına dayalı bu ölçekler dahi tek başına ayların ve senenin “kamerî” olması gerektiğine delil olarak yeterlidir.

İlgili ayette geçen “on iki ay”dan kasıt, Allah (cc) seneyi on iki kısma ayırmış; Güneşin on iki burçtan her birindeki hareketini bir bölüm yapmıştır. Güneşin bu yörüngedeki hareketi 365,25 günde tamamlanmaktadır. Buna göre her bir bölümün payı gün olarak otuz küsur gün olmaktadır. Allah Teâlâ seneyi Ayın seyrine göre de bölümlere ayırmıştır. Ay, aylık yörüngeyi yirmi dokuz buçuk günde tamamlamaktadır.

¹⁶ Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-Efrîkî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1410/1990, Ş-H-R md.

¹⁷ Kurtubî Tefsîri, VIII, 133; Cassâs, Ahkâm, IV, 305.

¹⁸ Kurtubî Tefsîri, VIII, 133.

Bu durumda kamerî sene (Ay yılı) 354,25 gün olmaktadır. Buna göre Güneşin burçtaki seyrini tamamlaması Ayın burç yörüngesinin tümünü geçmesine yakındır. “Güneş ve Ay bir hesap iledir.” (Rahmân, 55/5) ve “Biz gece ile gündüzü (kudretimizi gösteren) iki ayet (nişâne) kıldık...” (İsrâ, 17/12) ayetlerinin demek istediği de budur.

Sene, Güneşin on iki burçtaki hareketine göre taksim edilmiş olup ayları da on ikidir. Ayları on iki olmakla birlikte Şemsî yıl (Güneş yılı) Kamerî yıldan (Ay yılından) on iki burçta ayrılmaktadır. Şemsî yıl ile Kamerî yıl, aralarındaki yaklaşık on bir günlük müddet kadar birbirlerinden farklılık göstermektedir. Şer’î hükümlerin kendisine bağlandığı Kamerî senenin aylarının günleri otuz ve yirmi dokuz olup buna eklenen yarım günün bir hükmü yoktur. Allah Teâlâ’nın mahlûkatı yaratmasının başlangıcında seneyi taksimi işte bu taksimdir.¹⁹

Bu teknik açıklamadan sonra denilebilir ki: “Kamerî aylar”ın farklılığına gelince; Güneş yılından belli ölçüde daha kısa olan “kamerî sene”de aylar mevsimden mevsime intikal ederler. Bu duruma göre mesela “hacc” ibadeti bir defasında kış mevsimine denk gelirken bir başka defasında da yaz mevsimine denk gelir.²⁰ Böylece aylar, dönüşümlü olarak her mevsime denk gelmeye devam eder. Bu çerçevede aylara bağlı ibadetler de senenin her mevsimine rastlamış olur ki, ilâhî hikmet bunun böyle olmasını gerektirmektedir.

Dinin tüm diğer unsurlarıyla birlikte zaman da peygamberler tarafından düzenlenmiş ve her hususta ümmetin birliği, müşterekliği temin edilmiştir. İslâm da, namaz, oruç, kurban gibi ibadetlerin sebebi olan bu unsuru, yeniden ilk, aslî haline döndürmüştür. Bu düzeltme, artık yeni bir peygamber gelmeyeceğinden, zamanla ilgili son düzeltmedir. Biz de bunun son olmasından ilhamla ve ileride, bu konunun devamı mesabesinde olan “nesî” mevzuunu da irdelemeyi planladığımızdan çalışmaya “Son Zaman Ayarı-I; Aylar ve Haram Aylar” başlığını koymayı uygun bulduk. “Zamanın Tanzimi” ile “Giriş” yaptıktan sonra “Aylar ve Haram Aylar” başlığı altında bu terkibe kelime ve terim manalarıyla baktık. Haram ayların kaynağını, kapsamını, hikmetini anlatmaya gayret ettik. “Haram Aylardaki Yasak” ile bu aylardaki yasak türlerini ve ilgili tartışmaları göstermek istedik. “Haram Aylara Hürmet” kısmında, tarihî süreci içerisinde bunların ihlal edilip edilmediğini vs. sergiledik. “Ay”a sıfat olan “haram” terimine Türkçe olarak “dokunulmaz” karşılığının uygun olacağını düşündükse de yerleşik tabiri değiştirmemek için “haram” kelimesini aynen kullandık. Çalışmaya, özet mahiyetindeki “Sonsöz” ile nokta koyduk.

¹⁹ Cassâs, Ahkâm, IV, 306.

²⁰ Kurtubî Tefsîri, VIII, 133.

I- AYLAR ve HARAM AYLAR

A. Aylar ve Tasnifi

*“Hakikatte ayların sayısı Allah yanında, Allah’ın kitabında, ta gökleri ve yeri yarattığı günden beri on iki aydır. Onlardan dördü haram aylardır. İşte bu en doğru hesaptır...”*²¹ ayet-i kerîmesinde ayların sayısı verilirken sınıflandırma yapılarak “dört”ünün “haram” olmakla diğerlerinden farklılığı öne çıkarılmıştır.

Ayetin akışından “on iki” sayısı gibi bu istisnaî özelliğin de yaratılıştan itibaren olduğu çıkarılabilir. Ancak Râzî’nin, “Arabın baştan beri izlediği yol Kamerî sene (Ay yılı)dır; Şemsî sene (Güneş yılı) değildir. Bu, ataları İbrâhîm ve İsmâil (as)’dan tevarüs ettikleri bir hükümdür.”²² sözü sanki uygulamanın başlangıcını Hz. İbrahim ve İsmail’e götürmektedir. Ancak herhalde bunu özellikle Araplar için söylenmiş bir söz olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Çünkü “göklere ve yeri yarattığı günde” ifadesi, bu hükmün insanoglunun başlangıcına gittiğini göstermektedir. Bizzat Râzî kendisi de ayette zikredilen “Allah yanında”, “Allah’ın kitabında”, “göklere ve yeri yarattığı günde” zarflarının birbirine bedel olarak getirilmesinden maksadın, bu sayının ilk yaratılışla birlikte Allah ilminde yerleşik bir zorunluluk (vacip) olduğunu ifade etmektedir.²³

Âlemin yaratılışında konulan bu düzenleme, o günden bu güne gelip geçen tüm peygamberlerin ve ümmetlerin, ibadet ve tâatlarında temel aldıkları zaman düzenlemesidir. Geçmişte böyle olduğu anlaşılan bu sistem İslâm’da da aynen uygulanmaya devam etmektedir. Tarzı ve şekli ne olursa olsun bunu değiştirecek her bir el katma, ilâhî emre aykırı bir davranış olarak görülecektir.

Aylar: 1) Muharrem, 2) Safer, 3) Rabî’ul-Evvel, 4) Rabî’ul-Âhîr, 5) Cumâdâ el-Ülâ, 6) Cumâdâ el-Âhîra, 7) Recep, 8) Şa’bân, 9) Ramazân, 10) Şevvâl, 11) Zü’l-Ka’de ve 12) Zü’l-Hicce’dır. Bu aylar hakkında Araplar arasında genel bir ittifak olmakla birlikte Nebî (sas) îrad buyurduğu konuşmada “... Mudar’ın Receb’i ki Cümâdâ ve Şa’bân arasındadır. Muharrem de ayların ilkidir.”²⁴ buyurmuştur. Recep ayının yerini özellikle belirtmiş, onun için Mudar kabilesinin tensip ettiği sıralamanın doğruluğuna işaret etmiştir. Bu vurgunun sebebi, Rabî’a kabilesinin Recep ayını Şa’bân ile Şevvâl arasında kabul etmesidir.²⁵

²¹ Tevbe, 9/36.

²² Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 50.

²³ Bkz. Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 51.

²⁴ Bkz. İbn Manzûr, Lisân, H-R-M md.

²⁵ Ebû’l-Fidâ’ İsmail ‘Îmâdu’d-Dîn b. Omer b. Kesîr el- Kuraşî, *el-Bidâye ve’n-Nihâye (İbn Kesîr, el-Bidâye)*, thk. Ali Şîrî, Dâr İhyâu’t-Türâsî’l-Arabî 1408/1988, II, 259.

“... Onlardan dördü haram (aylar)dır...”²⁶ Nebî (sas) bunları Zül’-Ka’de Zül’-Hicce Muharrem ve Recep ayları olarak açıklamıştır. Araplar “üçü peş peşe (serd); biri ise tek (ferd)” şeklinde ifade etmektedirler.²⁷ Bu ilâhî fermandan üçü birbirini takip eden ve birisi tek olan bu aylar diğer aylardan “haram” olma özelliğiyle istisna edilmiş olmaktadır. Bu aylar açısından “haram” olan nedir?..

B. Haram Aylar ve Özellikleri

“el-Eşhuru’l-Hurum” (haram aylar) sıfat terkibi iki kelimedenden oluşmaktadır. Birincisi “eşhur” isim, ikincisi “hurum” da sıfattır. Konuya girmezden önce ilgili kelimelerin iştikâkı (etimolojisi), sözlük manaları ve birlikte, terkip olarak ifade ettikleri terim manaya bakmak yerinde olacaktır.

“Harâm” kelimesinin sözlük manası olarak özde aynı, sözde farklı olan değişik ifade ve tabirler getirilmiştir:

“Hurmet” yani saygınlık, çiğnenmesi, bozulması, ihlal edilmesi, saygısızlık edilmesi helal olmamak, demektir.²⁸

“Harâm” “helâl”in zıddı olup “ihlâl edilmesi, saygı gösterilmemesi caiz olmayan” manasına gelmektedir. Çoğulu “hurum”dur.²⁹ Kural dışı olarak “mehârim” kalıbında da çoğul yapılır.³⁰

“Hırm” ve “harâm” helâl’in zıddı olup çoğulu “hurum”dur. “Harîm” haram kılınmış olup dokunulmayan, dokunulması yasak kılınmış olup yaklaşılmayandır.³¹

“Harâm”, yasaklanmış olan şeydir.³²

Hurmet, korunup gözetilmesi, hürmet ve saygı gösterilmesi vacip olan; el uzatılması caiz olmayan şey demektir. Bu hüküm malî ve parayı da kapsamaktadır.³³

Harâm, tecavüz edilmesi, dokunulması men’ edilen, kutsal, mübarek³⁴ demektir.

²⁶ Tevbe, 9/36.

²⁷ Cassâs, Ahkâm, IV, 308; Taberî Tefsîri, XIV, 234;

²⁸ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûs, H-R-M md. ; Kurtubî Tefsîri, II, 355.

²⁹ el-Cevherî, es-Sihâh, H-R-M md.

³⁰ es-Seyyid Muhammed Murtadâ (Murtaza) ez-Zebîdî, , *Tâcu’l-‘Arûs*, Dâr Lîbyâ, Bingazi-1386/1966, H-R-M md.

³¹ İbn Manzûr, Lisân, H-R-M md.

³² er-Râğîb el-Esbahânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Mufredât fî-Ğarîbi’l-Kur’ân (Râğîb, Müfredât)*, (nşr: Muhammed Ahmed Halefullah, Mısır-1970’ten) İstanbul 1986, s. 164.

³³ Elmalılı, Hak Dîni , II, 698.

³⁴ Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1970, “Harâm” md.

Bu tarifler üzerine, kanaatimizce bu kelimenin Türkçe karşılığı olarak “dokunulmaz, dokunulmaz olan” ifadesinin denk düşeceğini düşünüyoruz. Hasan Basri Çantay da kelimeyi “(dokunulması) haram olan” ifadesiyle çevirmiştir.³⁵ Ancak orijinal lafzıyla da anlaşılacağı düşüncesiyle kelimeyi aslı lafzıyla “haram” şeklinde kullanmaya devam edeceğiz.

“Şehr” ve “şöhret” kelimeleri birer masdar olarak “işin, durumun açığa çıkması; açık ve ortada olması; açıklığa kavuşması” demektir. Açığa, ortaya çıkmak manasına misal olmak üzere “Kılıcını kınından çıkarıp teşhir etti, gösterdi.” anlamında “شَهْرَ سَيْفِهِ” denilir.³⁶

İbn Manzûr (711/1312), “şehr”, bilinen sayıdaki günlerdir; çünkü başlangıcının ve sonunun alameti “ay (kamer)” olup onunla bilinmekte (meşhûr) olduğundan bu isimle isimlendirilmiştir, demiş ve bazı dil alimlerinin açıklamalarını şöyle sıralamıştır:

Zeccâc (311/923), ay’ın “şehr” diye isimlendirilmesi bilinir ve açık olduğu içindir, demiştir.

Ebû’l-Abbâs Sa’leb (291/903), “Şehr” girişini ve çıkışını insanların bilmesi hasebiyle meşhur, bilinir olmasından bu adla adlandırılmıştır, diye tarif etmiştir.

İbnü’l-Esîr (606/1209), “şehr” hilâldir; tanınmışlığından ve açık, ortada olduğundan bununla isimlendirilmiştir, der.

“Şehr” olarak isimlendirmenin sebebinin “hilâl” isminden dolayı olduğu da söylenmiştir. Zira hilâl doğduğunda “şehr” diye adlandırılır; çünkü Araplar da “Hilâl’i gördüm” manasında “Şehr’i gördüm.” der. Çoğulu “شهور” ve “أشهر” kelimeleridir.³⁷

“Şehr” hilalin hareketiyle, görünmesiyle ve kaybolmasıyla bilinen meşhur müddet ya da Güneşin bir noktadan başlayıp aynı noktaya kadar dönmesi süresinin on ikide bir parçası kabul edilen parçadır.³⁸

Kelimenin ifade ettiği zaman dilimiyle ve bu dilimin başlangıcını ve sonunu belirleyen “hilâl” ya da “kamer” ile insan hayatı iç içedir. Bundan dolayı çok bilinen bir şey olan zaman dilimine, bu manaya ve anlatıma uygun düşen bir kelime olan “şehr” adının verildiği anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra “haram” sıfatının bizzat Allah Teâlâ tarafından bu aylara verildiği açıktır. Âyet-i kerîmede, “... Onlardan dördü

³⁵ Bkz. Çantay Hasan Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1957, I, 272 (Tevbe, 9/5).

³⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, Ş-H-R md.; İbn Fâris, Ebû’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, Kum trs., thk: Abdusselâm Muhammed Harun, Ş-H-R md.; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, Ş-H-R md.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, Ş-H-R md.

³⁸ Râğîb, *Müfredât*, Ş-H-R md.

haram (aylar)dır...³⁹ denilerek sayı tespiti yapılmış; Nebî (sas) de bunların Zü'l-Ka'de Zü'l-Hicce Muharrem ve Recep ayları olduğunu belirlemiştir.⁴⁰

C. Arap Geleneğinde Haram Aylar

Araplardaki mevcut uygulamaya gelince, bu konuda olup-bitenler kaynaklarda şöyle yer almaktadır;

Araplar öteden beri doğru olan şekliyle kamerî ayları tanıyorlar ve seneyi de kamerî sene olarak oniki ay biliyorlardı. Hangi isimlerle sayarlarsa sayınsalar, ayları ve seneleri kamerî idi. İbrahim ve İsmail (as) zamanından beri bu oniki aydan dört tanesine “haram aylar” olarak gerçekten hürmet ediyorlar, olumsuz hiçbir şey yapmıyorlar; ibadetle meşgul oluyorlardı.⁴¹

Benî Avf b. Lüey ve Benî Mürre b. Avf'te de “besl” olayı, yani ayları helal ve haram olarak ayırma âdeti vardı. Ancak onlar sekiz ayı haram kılmışlardı. Araplar onların böyle yaptıklarını bilirler ve bu aylarda birbirlerinden emin olurlardı.⁴² Bu kabilelerin sekiz ayı haram kılarak “dört haram ay” standardını bozmaları, haliyle hüsn-ü kabul görmeyecektir.

Rabî'a ve Mudar kabileleri ise senenin dört ayını haram kılmışlardı. Bunlar Zülka'de, Zülhicce, Muharrem ve Recep aylarıdır. Fakat Recep ayının yeri hakkında bu iki kabile farklı görüşteydiler; Mudar onun Cümâdâ ve Şa'bân ayları arasında olduğunu söylerken Rabî'a kabilesi Şa'bân ve Şevvâl arasında olduğuna kani idi.⁴³

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde Ebû Bekre'nin rivayetiyle sabit olduğu üzere Rasûlullah (sas) Vedâ Haccı Hutbesinde şöyle buyurmuştur: “Zaman, semaların ve yerin yaratıldığı günkü durumuna dönmüştür. Sene, on iki aydır. Onlardan dördü haramdır; üçü peş peşe olan Zülka'de, Zülhicce, Muharrem ve Mudar'ın kabul ettiği, Cümâdâ ve Şa'bân arasındaki Recep aylarıdır.”⁴⁴ Hz. Peygamber böylece Rabî'a'nın değil de Mudar'ın görüşünün doğru olduğunu bildirmiştir.⁴⁵

Allah Teâlâ da “Hakikatte ayların sayısı Allah yanında, Allah'ın kitabında ta gökleri ve yeri yarattığı günden beri on ikidir. Onlardan dördü haramdır...”⁴⁶ buyurmuştur. Bu açıklama, haram ayları sekize çıkarmak suretiyle Allah'ın hükmüne ekleme yapan, o gruptan olmayan ayları oraya sokuşturmuş olan Benî Avf b. Lüey'yi reddir.⁴⁷

³⁹ Tevbe, 9/36.

⁴⁰ Cassâs, Ahkâm, IV, 308; Taberî Tefsîri, XIV, 234;

⁴¹ Elmalılı, Hak Dîni, IV, 2529.

⁴² İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, II, 259.

⁴³ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, II, 259.

⁴⁴ Bkz. Sahîh-i Buhârî, Tefsir, 143.

⁴⁵ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, II, 259.

⁴⁶ Tevbe, 9/36.

⁴⁷ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, II, 259

el-Ezherî, Ümmü Bekra'ye isnat ederek şöyle rivayet etmiştir: Nebî (sas) sağlığında hitap ederek buyurdu ki: Bilin ki zaman, semaların ve Yerkürenin yaratıldığı gündeki durumuna dönmüştür. Sene on iki aydır. Onlardan dört tanesi harâmdır. Üçü art arda; Zülka'de, Zülhicce ve Muharrem'dir. Mudar'ın Receb'i ki Cümâdâ ve Şa'bân arasındadır. Muharrem de ayların ilkidir.⁴⁸

"... Bu, doğru hesaptır..."⁴⁹ Zemahşerî, bu dört ayı haram olarak kabul etmek İbrahim ve İsmail (as)'ın dosdoğru dinleridir, diye tefsir etmiştir.⁵⁰ Râzî, "bu" işaret isminin ayların -ne eksik ne fazla- on iki olduğunu gösterdiğini, bunun böyle kabul edilmesinin doğru hesap olduğunu ifade etmektedir. Aslında bu hüküm, ayları artırmak ya da yerlerini değiştirmek suretiyle değişiklik yapanlara bir reddiyedir.⁵¹

Ayette geçen "dîn" kelimesinin manasını "hesap(lama)" olarak değerlendiren Râzî, "kayyim" kelimesinde de "yerine başkası konulamayan ve değiştirilemeyen" manasını tercih etmiştir. Sonuçta ilim ehlinin şu değerlendirmesine yer vermiştir: Bu ayetin hükmünce Müslümanlara vacip olan, alış-verişlerinde, borçlanma müddetlerinde, zekâtlarının durumlarında vs. hükümlerinde hilale göre şekillenen Arap yılını esas almalarıdır. Persler'in ve Bizans'ın senesini kabul etmeleri caiz değildir.⁵² Bunun manası, İslâmî hükümlerin uygulanmasında onun öngördüğünün dışında bir zaman ölçüsü kullanmak, İslâmî karakter arz eden bir uygulama olarak görülemeyecektir.

Tevbe suresinin ikinci ayetinde yer alan "dört ay" terkibinden "haram aylar" kastedildiği söylenmiş⁵³ ise de bu görüş zayıf bulunmuştur. Zira "(Ey müşrikler, haydi) yeryüzünde dört ay daha (güvenlikle) dolaşın..."⁵⁴ ifadesi özellikle Rasûlullah (sas) ile aralarında ahit bulunan müşriklere verilen mühleti belirtmektedir. Bu hükümler "Hacc-ı Ekber" günü, yani ya Arefe gününde ya da kurban kesildiği bayram gününde müşriklere duyurulmuştur. Bu itibarla mühletin başlangıcı Zilhicce'nin onuncu günü olup Rabûlâhir'in onunda bitecektir. Ahdi olmayanların serbestlik süresi "haram aylar"ın çıkmasıdır ki, bu müddet elli gün olup bir sonraki ay olan Muharrem'in sonuna kadardır.⁵⁵ Bu durumda ayette zikri geçen bu "dört ay" ile "haram aylar" arasında herhangi bir ilginin olmadığı açıktır.

⁴⁸ İbn Manzûr, Lisân, H-R-M md.

⁴⁹ Tevbe, 9/36.

⁵⁰ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an-Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi-Vucûhi't-Te'vil (Zemahşerî, Keşşâf)*, Beyrut trs., II, 188.

⁵¹ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 53.

⁵² Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 53.

⁵³ Taberî Tefsîri, XIV, 97; Hüseyin Algül, "Haram Aylar", DİA, İstanbul 1997, XVI, 105.

⁵⁴ Tevbe, 9/2.

⁵⁵ Taberî Tefsîri, XIV, 97; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mansûra 1408/1987, II, 513.

Zaman ölçüsü olarak kamerî yıl ve aylar, âlemin ve insanın yaratılışıyla devreye girmiş ilâhî bir sistemdir. Bu sistem 'tevhîd'e, yani Allah'ın birliğine inanan, onu esas alan tüm kavimler için zorunludur, bağlayıcıdır. Aynı zamanda onlar arasında aynılığı temin edicidir. Dünyada asıl olan inanç sistemi risâlet ve nübüvvete dayanan tek tanrı inancı olunca, onun parçası olan bu zaman sistemi de asıldır, evrensel bir sistemdir. Ters açıdan bakınca bundan çıkan bir sonuç da, ilâhî olanın dışında insanlar tarafından kendilerine özgü kurulmuş zaman sistemleri ancak bölgesel, dar kapsamlı bir sistem ve ölçü olabilirler; ilâhî bir kimlik taşıyamazlar.

D. Haram Aylar'ın Menşei

Günümüz Türkçesinde "dokunulmaz olmak/dokunulmazlığı olmak" diye ifade edebileceğimizi düşündüğümüz bu "haram" hükmünün bu aylar için kimin zamanında, ne zaman konulduğuna gelince; "haram aylar" uygulamasını kimin başlattığı noktasında Kur'ân'da ve Hadis'te açık bir bilgi bulunmamaktadır.

Zemahşerî, Neseî ve Beydâvî bunun İbrahim ve İsmail (as)'ın sünnetleri olduğu ve Arapların onlardan miras alarak uyguladıklarını bildirmektedir.⁵⁶

Elmalılı bu "dört haram ay" geleneğinin öteden beri yürürlükte olan bir hüküm olduğunu belirtmekte, Arapların bunu İbrahim ve İsmail'den (as) miras aldıkları ve buna riayet ettikleri bilgisinde de Râzî'ye katılmaktadır.⁵⁷ Elmalılı'nın "öteden beri" vurgusu sanki onun bunu Hz. İbrahim ve İsmail'den daha ileriye götürdüğünü ima etmektedir.

İbn Manzûr'un anlattığına göre, Leys demiştir ki: "el-Harem" Mekke'nin haremî ve bu haremînin yakın çevresini kuşatan yerdir. el-Ezherî de demiştir ki: "Haremînin sınırları, İbrahim Halilullah'ın (as) koyduğu eski işaret ile belirlenmiştir. Kureyş, Câhiliye döneminde de İslam'da da onu biliyordu. Çünkü onlar Harem'de oturuyorlardı. Bu işaret ile Mekke arasındaki yerin Harem olduğunu, ötesinin harem olmadığını biliyorlardı. Allah (azze ve celle) Muhammed'i (sas) elçi olarak gönderince, Kureyş'in bu hususta bildiklerini onayladı ve İbn Mirba' el-Ensârî ile birlikte Kureyş'e, "Yerlerinizde oturunuz. Siz, İbrahim'in (as) mirasından bir miras üzerindesiniz. İşaret dâhilinde olan yerler "Harem"dir; avı helal değildir ve ağacı da kesilmez. Oranın dışında kalan yerler yasak olmayan yerlerdendir. Avlanan kişi ihramlı olmadıkça avlanması da helaldir." diye yazmıştır.⁵⁸

Yukarıda geçen bu "harem"i belirleme İbrahim'e (as) nispet edilmesine bakarak "haram aylar" geleneği de ona nispet edilmiş olabilir.

⁵⁶ Zemahşerî, Keşşâf, II, 188; Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Muessesetu Şa'bân, Beyrut trs. III, 67; Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, II, 125.

⁵⁷ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 57; Elmalılı, Hak Dîni, IV, 2524.

⁵⁸ İbn Manzûr, Lisân, H-R-M md.

Ancak bu tespit de “göklerin ve yerin yaratıldığı günde ayların sayısının on iki” olduğunu belirten ayet içerisinde yer alıyor olunca acaba o da yaratılışın başından itibaren mevcut olan bir keyfiyet mi? Değilse, tefsir kaynakları hangi gerekçe ve ipucu ile Hz. İbrahim’e bu işi nispet etmektedirler? Bunlara cevap bulamadığımızı göre mevcut rivayetlerin varlığını kabul etmek durumundayız. Ancak ayetin geneline bakarak İbrahim’in (as) bu hükmü ihdas eden değil, mevcut bulunduğu hükme tâbi olan sıfatında kabul edilmesi daha uygun düşebilir.

E. Haram Ayların Oluşturulmasındaki Hikmet

Konuya Râzî’nin sorusuyla girelim: Zamanın parçaları gerçekte birbirinin aynısı, benzeridir. Öyleyse bu seçimi yapmanın gerekçesi nedir?

Katâde bu konuda; “Allah Teâlâ yarattıklarından halisleri seçmiştir; meleklerden ve insanlardan elçiler seçmiştir. Sözler arasından kendi zikrini seçmiştir. Yeryüzünde mescitleri seçmiştir. Aylar içerisinden Ramazanı ve Haram Ayları seçmiştir. Günler içerisinden Cuma gününü seçmiştir. Gecelerden Kadir gecesini seçmiştir. O halde siz de Allah’ın yücelttiğini yüceltin. Zira akıl ve irfan sahipleri Allah’ın yücelttiği şeyleri yüceltirler.”⁵⁹ demiş Allah Teâlâ’ya itâatı hatırlatan şahıs, mekan, zaman ve fiilleri işaret etmiş; yine O’na itaat için de bunları gözetmeyi tavsiye etmiştir.

Kurtubî de; “Nasıl olmuş da bazı zamanlar diğerlerinden daha hürmete layık kılınmıştır? denilemez.” diyerek, eleştirilemeyeceğini beyanla mutlak kabulünü izhar ediyor. “Biz de deriz ki: Bârî Teâlâ’nın dilediğini yapması kesinlikle kendisine hastır. İlle de yaptığının bir illeti, bir gerekçesi olmaz; bir engel de bulunamaz. Bilakis hikmeti gereği dilediğini yapar. Bu hikmet bazen açık, bazen de gizli olur.”⁶⁰ şeklinde izah ederek ‘O ne buyurduysa tartışmasız kabul ederiz.’ demeye getirmiştir.

Râzî bu hususa itâat, eğitim ve nefis terbiyesi vb. açısından bakmış, - yukarıda sorduğu soruyu kastederek- şöyle demiştir: “Bu soruya cevaben deriz ki, bu bakış açısı şeriatlarda hesaba katılmamış değildir, benzerleri çoktur. Düşünsene, Allah Teâlâ Haram Belde (Mekke)’yi daha fazla dokunulmaz olmakla (hürmet) diğer beldelerden ayırmıştır. Cuma gününü daha fazla hürmete layık olmakla haftanın diğer günlerinden ayrı tutmuştur. Ramazan ayını daha fazla hürmet edilmesi özelliğiyle -ki, bu orucun farziyetidir- diğer aylardan farklı kılmıştır. Namazın farz olduğu saatleri diğer saatlerden ayrı tutmuştur. Gecelerden birisini, Kadir gecesini diğer gecelere tercih etmiştir. İnsanlardan bazılarını da peygamberlik elbisesini giydirmekle sair insanlardan mümtaz kılmıştır. Bu misaller açık ve ortada olunca, daha fazla hürmetle ayların bazısını özellikli kılmada akla uzak gelecek ne var? Sonra da diyoruz ki: Bu vakitlerde yapılacak itâatin ruh temizliğinde daha çok etkili olacağını, bunlarda meydana gelecek

⁵⁹ Taberî Tefsîri, XIV, 239; İbn Kesîr Tefsîri, IV, 60.

⁶⁰ Kurtubî Tefsîri, VIII, 136.

günahların da ruh kirlenmesine etkisinin daha fazla olacağını Allah Teâlâ'nın bilmesi asla akla uzak değildir. Hikmet ehline de bunun böyle olduğu asla uzak görülmemiştir. Bunlar içerisinde, dualara icabet olunacağı umulan vakitler konusunda kitaplar yazan ve bu muayyen vakitlerde bu durumu olumlu kılan vasıtaların meydana geldiğini söyleyenlerin bulunduğunu görmüyor musun? Nebî'ye (sas), oruçların hangisinin daha üstün olduğu sorulunca buyurdu ki: "Ramazan orucundan sonra en faziletli Allah'ın ayı Muharremde tutulandır." Yine O buyurmuştur ki, "Kim Allah'ın haram aylarından bir gün oruç tutarsa onun her bir günü otuz gün tutmuş gibi olur." Müctehidlerin birçoğu bu aylarda meydana gelen öldürmelerde kâtilin diyetini ağırlaştırmışlardır.

Bunun bir başka faydası da, karakterleri zulüm ve fesat üzere yaratılmış olanlara bu çirkinliklerden kaçınmaları gerçekten zor gelmektedir. İşte Allah Sübhânehu ve Teâlâ da bazı vakitleri ve bazı yerleri daha fazla kudsiyet ve daha fazla yücelikle özel kılmıştır ki, muhtemelen insan bu zamanlarda ve bu mekânlarda çirkinliklerden ve kötülüklerden kaçınacaktır. Bu da çeşitli faziletleri ve faydaları getirecektir. Birincisi: Bu çirkinliklerin bu vakitlerde terk edilmesi istenilen bir durumdur; böylece kötülükler azalır. İkincisi: Kişi onları bu vakitlerde terk edince bu durum onun tabiatının bunlardan kesinkes yüz çevirmeye, terk etmeye yönelmesine vesile olacaktır. Üçüncüsü: İnsan bu vakitlerde ibadetler yapıp kötülüklerden kaçınıp bu vakitler bittikten sonra kötülükler ve günahlara başlayacak olsa, bu durum o vakitlerde o ibadetleri yerine getirmek için çektiği meşakkatlerin ve sıkıntıların boşa gitmesine sebep olacaktır. Akıllı insanın buna razı olmayacağı açıktır. Bu da onun külliyyen günahlardan uzak durmasına vesile olacaktır. Bazı vakitlerin ve bazı mekânların daha fazla kudsiyet ve daha fazla hürmete layık kılınmakla özelleştirilmesindeki hikmet, incelik işte budur.⁶¹

Mekan ve zamanın mutlak bir değeri olmayıp içerisinde cereyan eden şeylere göre bunu kazanırlar. Onun için "Bir yerin değeri orada oturana nispetlidir." denilmiştir. Haram aylar da günahlardan uzak durup daha çok ibadet neticesi daha çok sevap kazanmakla Allah'a itaatı bir davranış biçimi haline getirmeyi ve insan ruhunu daha bir incelik kazanma yolunda eğitmeyi sağlayacak vasıtalar olarak görülebilir.

II- HARAM AYLARDAKİ YASAK

A. Haram Aylarda Yasaklanan Nedir?

Ayetin "...O halde (bilhassa) bunlarda (bu haram aylarda) nefislerinize zulmetmeyiniz..."⁶² kısmının tefsirinde "zulmetmek (haksızlık etmek)" kelimesine yüklenen, bu aylardan helal olanını haram, haram olanını da helal kılmak (nesî'); bu aylarda günah işlemek; bu aylarda savaşmak,

⁶¹ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 52.

⁶² Tevbe, 9/36.

manaları ayetin bu kısmının tefsirini yönlendirici olmaktadır. Müfessirlerin tercih ettikleri öncelikli bir mana olmakla birlikte eserlerinde bu üç manayı da yan yana zikrettiklerini görmekteyiz.

1) Günah İşlemek

Taberî, “Ayetin manası: ‘Bu aylarda Allah’a asi olmayınız; bu aylarda size haram kıldıklarını helal saymayınız. Aksi takdirde Allah’ın, güç-kuvvet yetiremeyeceğiniz öfkesini ve cezasını kendinize celbetmiş olursunuz.’ demektir.” demiş ve peşine de İbn Zeyd’in “Zulüm Allah’a isyan olan şeyleri işlemek, O’na itaati terk etmektir.” görüşünü eklemiştir⁶³, bu ifadeyle genel anlamda her türlü yasağın işlenmesini “zulüm” kapsamına dâhil etmiştir. İbn Kesîr’in bu manada Taberî’ye katıldığı görülmektedir. Haksızlığın her an için büyük olmakla birlikte bu aylarda daha büyük bir hata ve günah olduğunu; çünkü Allah’ın dilediği emri büyüttüğünü eklemiştir.⁶⁴

2) Haram Olan Ayı Helal; Helal Olan Ayı Haram Kılmak

Ancak Taberî ve İbn Kesîr, ehl-i şirkin yaptığı gibi bu ayların haram olanını helal; helal olanını da haram addetmek suretiyle haksızlık yapmayın, şeklindeki tefsire de yer vermişlerdir.⁶⁵ Râzî her üç manayı da sıralamış; ancak zulmü, bu ayların helalini haramıyla; haramını helaliyle değiştirip onları yerinden kaydırmak (nesî’), Allah’ın tekliflerini değiştirmek anlamında tefsir etmeyi tercih etmiştir.⁶⁶ Zemahşerî’nin tercihinin de bu ayların haram ve helal olanını değiştirmemek şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Devamında ikinci ve üçüncü madde olarak savaşma yasağına ve günah işlememe şıklarına yer vermektedir.⁶⁷

Elmalılı, bu cümleden olmak üzere önce bu ayları ileri-geri almak (nesî’) gibi indî, izafî tasarruflar suretiyle, Allah Teâlâ’nın tespit ettiği konumdan çıkararak helal olanını haram ay, haram olanını helal ay kılmakla kendinize haksızlık etmeyin, diyor. Sonra da, on iki ayın her birinde, haramdan, haksızlıktan, her hangi bir günah işlemek suretiyle kendinize zulmetmekten normal olarak kaçınmakla birlikte bu haram aylarda özellikle kaçının, sözlerini ilave ediyor⁶⁸ ve burada da günah işlemekten kaçınma manasını öne çıkarıyor.

3) Savaş Yapmak

“Zulüm” kelimesine “savaşmak” anlamı yüklenmekle “Haram aylarda savaşmak suretiyle kendinize haksızlık etmeyin.” anlamına ulaşılmaktadır.

⁶³ Taberî Tefsîri, XIV, 237.

⁶⁴ Bkz. İbn Kesîr Tefsîri, IV, 90.

⁶⁵ Bkz. Taberî Tefsîri, XIV, 239; İbn Kesîr Tefsîri, IV, 90.

⁶⁶ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 54.

⁶⁷ Zemahşerî, Keşşâf, II, 188.

⁶⁸ Elmalılı, Hak Dîni , IV, 2524.

Cassâs, iki maksattan dolayı Allah Teâlâ'nın bu ayları böyle isimlendirilmiş olabileceğini belirtmektedir: Birincisi, bu aylarda savaşın haram kılınmış olması. Câhiliye Arapları da bu aylar içerisinde savaşın yasak olduğuna inanıyorlardı. Allah Teâlâ "Sana haram ayı, ondaki savaşı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük (günah)tır..."⁶⁹ buyurmaktadır. İkincisi de, bu aylarda yasakları çiğnemenin cezası diğer aylarda çiğnemenin cezasından daha büyük kılınmıştır. Aynı şekilde bu aylardaki ibadât ve tâatların sevabı da diğer aylardakinden daha büyük sayılmıştır.⁷⁰

Kurtubî ilk sırada savaşma yasağına yer vermiş, ancak onun da mensûh olduğu kanaatini belirtmiştir. İkinci olarak da günah işlememeyi zikretmiştir. Bu aylarda itaatin ecrinin katlandığı gibi masiyetin cezasının da katlanacağını belirtmiştir.⁷¹

"...kendinize zulmetmeyiniz..." yasağının manası "savaş" olunca bu hükmün daha sonra neshi, kaldırılıp kaldırılmadığı tartışması gündeme gelmektedir. Özelliğinden dolayı bu konuya müstakil bir başlık açılacaktır.

B. Yasağın Süresi

Ancak, ayetin bu kısmında geçen "هُنَّ"/"onlar" zamiri tüm ayları mı yoksa özellikle "dört haram ayı" mı ifade etmektedir? Yoksa senenin tüm aylarına mı şamildir? Bu konuda görüş farklılıkları doğmuştur:

İbn Abbâs'a (ra)'a nispet edilen bir görüşe göre bu zamir on iki ayın tamamını ifade etmektedir ve bütün ömrünce insanı kötülük yapmaktan uzaklaştırmayı hedeflemektedir.⁷²

Katâde'nin de aralarında yer aldığı çoğunluğa nispet edilen görüşe göre zamir özellikle "haram aylar"ı ifade etmektedir. Çünkü bu aylarda zulüm daha büyük bir hata ve daha büyük bir günahdır. Zulüm, her zaman için büyük günah ise de Allah dilediğinin durumunu daha da büyütmektedir.⁷³ Yani Allah Teâlâ, bu aylarda yapılan taat ve ibadetin sevabını katladığı gibi zulmün, haksızlığın ve masiyetin cezasını da diğer normal aylara göre daha da artıracaktır. Her ne kadar bu olumsuzluklar tüm zamanlar için yasak ise de burada haram aylar özellikle zikredildiğine göre ayette geçen malum zamirin bu ayları işaret etmesi her halde hikmete daha uygun düşecektir.

C. Haram Aylarda Savaş Yasağının Durumu

İlgili ayetin⁷⁴ "...onlar (o aylar) içerisinde kendinize zulüm etmeyiniz..."

⁶⁹ Bakara, 2/217.

⁷⁰ Cassâs, Ahkâm,, IV, 308.

⁷¹ Kurtubî Tefsîri, VIII, 134

⁷² Taberî Tefsîri, XIV, 238; Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 53; Kurtubî Tefsîri, VIII, 134

⁷³ Taberî Tefsîri, XIV, 238. Benzeri açıklamalar için bkz. Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 53.

⁷⁴ Tevbe, 9/36.

kısımındaki “zulüm” kelimesine “harp etmek, savaşmak” manası yüklendiğinde “haram aylar”ın tartışma konusu olan yönü ortaya çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili farklı ilgi ve ilişkiler kurularak değişik görüşler ortaya konulmuştur:

Haram aylarda savaş konusuyla doğrudan ilgisi olan diğer ayetin meâli şöyledir: *“Sana haram olan ayı, ondaki muharebeyi sorarlar. De ki: “Onda, o ayda muharebe etmek büyük günahdır. Ancak, insanları Allah yolundan men etmek, O’nu inkâr etmek, ziyaretçilerin Mescid-i Haram’a gitmelerine mani olmak, onun halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha da büyük günahdır. Fitne (insanları zorla dininden döndürmek) öldürmekten de beterdir. Kâfirler, güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaş etmeye devam edeceklerdir...”*⁷⁵

Ayetin nüzulüne sebep olduğu hususunda tefsir ehlinin ittifak ettiği⁷⁶ olayın öncesini ve akabinde cereyan edenleri kaynaklarda özetle ya da ayrıntılı olarak bulmak mümkündür.⁷⁷ Hadise, ayrıntılara fazla girmeden anlatan Ebû Mâlik el-Ğifârî’den rivayetle şu şekilde olmuştur: “Rasûlullah (sas) Abdullah b. Cahş’ı bir askerî birlikle göndermişti. “Batn Nahle” denilen yerde müşriklerden bir grup insanla karşılaştılar. Recep ayının ilk günü iken Müslümanlar o günü Cümâdâ el-Ûlâ’nın son günü sanarak İbnu’l-Hadramî’yi öldürdüler. Bunun üzerine müşrikler dediler ki: Haram Ayların ve Haram Belde’nin haramlığına/hurmetine riayet ettiğinizi iddia eden siz değil miydiniz? İşte, haram ayda öldürme suçu işlediniz!” Bunun üzerine Allah Teâlâ da “Sana haram olan ayı, ondaki savaşı sorarlar. De ki: “Onda, o ayda muharebe etmek büyük günahdır...ilh.”⁷⁸ ayetini indirdi.⁷⁹

Haram aya denk gelip gelmediği düşünülmeden, hesaplanmadan meydana gelen bir öldürme olayından dolayı Müslümanları ayıplamayı, kınamayı hedefleyen müşriklerin bu çıkışına cevap mahiyetindeki ayetin devamının tefsirini Taberî’yi takip ederek şöylece tamamlayalım: Allah, Rasûlü’nün dilinden müşriklere, haram ayda savaşın; onun hurmetini (haramlığını) ihlal ederek kan dökmenin kendi katında büyük günah olduğunu teslim etmiştir. Ancak devamında, bu bir tek hataya, günaha karşılık onların yaptıklarını sıralamış; insanları Allah yolundan alıkoymak, O’nu inkâr etmek, Mescid-i Haram’dan men etmek, oranın halkı ve sahipleri olanları yerlerinden kovup çıkarmak ve fitne, yani Allah’a ortak koşmak ya da insanları zorlayarak dininden döndürmek katilden, yani haram ayda öldürülmüş olmasına itiraz ettiğiniz İbnu’l-Hadramî’nin öldürülmesinden

⁷⁵ Bakara, 2/217.

⁷⁶ Taberî Tefsîri, IV, 301.

⁷⁷ Çeşitli boyuttaki anlatımlar için bkz. Taberî Tefsîri, IV, 302; Zemahşerî, Keşşâf, I, 356; İbn Kesîr Tefsîri, I, 368; Elmalılı, Hak Dîni, II, 757.

⁷⁸ Bakara, 2/217.

⁷⁹ Taberî Tefsîri, IV, 309.

daha da büyük günah olan fiillerdir⁸⁰, diyerek onları cevap veremez hale düşürmüştür.

Ancak bu ayetin hükmünün, yani “haram aylar”da savaşmanın yasak olmasının devam mı ettiği yoksa bu hükmün nesh edilmiş, kaldırılmış mı olduğu hususunda tefsirciler ihtilaf etmişlerdir. Râzî, âlimlerin ekseriyetinin ilgili ayetin haram ayda savaşmanın haram olduğuna delalet ettiğinde hemfikir olduklarını belirtmiştir. Fakat bu hükmün sürekli mi olduğu yoksa nesh edilmiş mi olduğunda ihtilaf ettiklerini kaydetmiştir.⁸¹ Bu konuda üç ayrı görüş ortaya çıkmıştır:

C. 1- Bu Aylarda Savaşma Yasağının Devam Ettiği Görüşü:

Bazılarına göre haram aylarda savaş yapma yasağı devam etmektedir. İlgili ayet hükmünce “haram aylar”da harbetmek hiç kimse için helal değildir. Zira Allah bu ayda savaş yapmayı büyük günah saymıştır. Bu görüşün kaynağı İbn Cüreyc’dir. O diyor ki: Atâ’ya (b. Ebî Rabâh), “Sana haram ayı, ondaki savaşı soruyorlar. De ki, ondaki savaş büyük günahdır...” ayetini okuyup dedim ki: “Bunlara ne oluyor! Buna göre haram ayda müşriklerle savaşmaları helal olmaz. Halbuki haram ayda onlarla savaşmışlar?” Bunun üzerine Atâ’, Allah adına yemin edip “İnsanların haram ayda gazaya çıkmaları ve savaşmaları helal değildir, nesh de edilmemiştir.” demiş ve devamla, “Onlara savaş açmadan önce müslüman olmaya da davet etmiyorlar cizye vermeye de. Bunu da terk etmişler.” ifadesini eklemiş,⁸² herhalde ayetin nüzûlüne sebep olan olaydaki seriyyenin, keşif gücünün yaptığı taktik hatayı dile getirmiştir.

Yasağın devamına kail olanlardan şunlar da nakledilmiştir:

“İbn Cüreyc, Atâ’nın (b. Ebî Rabâh) insanların Harem-i Şerif’te de haram aylar’da da, kendilerini müdafaa maksatlı olanı hariç, savaşmalarının helal olmadığına yemin ettiğini nakleder.

“Câbir de Rasûlullah, insanlar kendisine savaş açmadıkları sürece haram ayda savaşmazdı, demektedir.⁸³

Nesh mevzûunu müstakil olarak irdeleyen Mustafa Zeyd, bu konuya da geniş yer ayırmış, tespit ettiği nesh şartları⁸⁴ muvacehesinde uzun

⁸⁰ Taberî Tefsîri, IV, 300.

⁸¹ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, VI, 31.

⁸² Taberî Tefsîri, IV, 314; Zemahşerî, Keşşâf, I, 357; Râzî, Tefsîr-i Kebîr, VI, 29. Not: Keşşâf’ta “Harem-i Şerif’te” ve “kendilerine savaş açılmadıkça” kaydı bulunmaktadır. وما "نفسه" ifadesi de aslında noktasız ve harekesiz yazıldığı için Taberî’de “hoş da karşılanmaz” manasını verecek şekilde harekelenmiştir, bu hatadır. Metnin sonunda yer alan davet kaydı Keşşâf’ta bulunmamaktadır.

⁸³ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, VI, 31.

⁸⁴ Müellif, neshin şartlarını şöylece sıralamaktadır: 1- İki delil hem vürûdunun hem delâletinin kat’îliğinde ve zannîliğinde denk olmalı; 2- İkisi de, delâlet dereceleri denk olmakla, hükme delâlet kuvvetleri noktasında eşit olmalı. Hükme, ibare yoluyla ya da

uzadıya tartışmıştır.⁸⁵ Ayetin koyduğu, haram aylarda savaş yapma yasağının kaldırılmadığı görüşünde olan müellif, “İddiayı tartışmazdan önce ilgili ayetin koyduğu hükümlerle neshi kabul edenlerin delil getirdikleri ayetlerin koyduğu hükümler arasında, neshi gerektirecek ya da mümkün kılacak her hangi bir çelişme olup olmadığına bakalım.”⁸⁶ dedikten sonra yasağın kaldırıldığını iddia edenlerin, savaş yasağı hükmünü nesh ettiğini ileri sürdükleri delilleri özetle şöylece eleştirmektedir:

Bir grup alimin, savaşın her zaman için meşru bir hüküm olduğuna hükmettiğini kabul ettikleri ayetlerin haram aylarda savaş yasağı hükmünü neshettiğini iddia etmelerine karşı Zeyd, o ayetlerle haram aylarda savaş yasağı ayeti arasında bir çelişme bulunmadığını ve dolayısıyla böyle bir neshten bahsedilemeyeceğini belirtmektedir.⁸⁷

İlgili ayet-i kerîmenin “... Müşrikler sizinle nasıl top yekûn harp ederlerse siz de onlarla top yekûn harp edin...”⁸⁸ kısmının haram aylarda savaş yasağını nesh ettiğini iddia eden alimlere de, “Bu ayetteki müşriklerle topluca savaşma emrinin şahısları kapsamına rağmen acaba yine de “haram aylar”da savaşmanın haramlığını nesh edici olabilir mi? Zira haram aydaki savaş, savaş zamanına odaklanmaktadır; savaşılan kimselere değil?”⁸⁹ sorusuyla kendi itiraz noktalarını ortaya koymaktadır.

“Bazı müfessirler haram ayda savaşın haramlığını “seyf (kılıç) ayeti”nin nesh etmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Hâlbuki bu ayet mekânları kapsamaktadır. Bu da bazı zamanların savaş yasağı ile özelleştirilmesine aykırı düşmemektedir.”⁹⁰ sözleriyle hem meseleyi hem de kendi itiraz noktasını ortaya koyduğunu görmekteyiz.

işaret yoluyla; nassan veya zâhiren vb. delâlet etmelidirler. 3- İki delilin, hakkında çelişik iki hüküm işaret ettiği olay aynı olmalı. Bu durumda iki nassın da vürûdu ve delaleti, kat’î veya zannî olmak noktasında birbirine denk olmalıdır. İbare veya işaret, nass ya da zâhir... olarak iki hükme delalet dereceleri de bir olmalıdır. Muhalif iki hükme konu olan mevzû da aynı mevzû olmalıdır. İki hükmün sadır olduğu, çıktığı zamanda da birlik olmalıdır. Acaba, Kur’ân ve Sünnet nasslarında bu şartları taşıyan bir teâruz/çelişki bulunabilir mi?

Biz kesin kes diyoruz ki, ne Kur’ân’da ne Sünnet’teki iki nass arasında böyle bir çelişme/teâruz vardır. Daha önce de zikrettiğimiz üzere, Kur’ân’da ve Sünnet’te yer alan iki nass arasında da asla benzeri bir teâruz yoktur. Bu hükmü verirken dayanağımız tam istikrâdır. Bu istikrâr isbat etmiştir ki, usûlcülerin tanımlayıp şartlarını koydukları şekildeki bir teâruz iki şer’î nass arasında da kesinlikle olmamıştır. (Bkz. Mustafa Zeyd, en-Nesh fî’l-Kur’âni’l-Kerîm, I, 167.)

⁸⁵ Bir bütün olarak bkz. Mustafa Zeyd, en-Nesh fî’l-Kur’âni’l-Kerîm, II, 660-665.

⁸⁶ Mustafa Zeyd, en-Nesh fî’l-Kur’âni’l-Kerîm, II, 661.

⁸⁷ Mustafa Zeyd, en-Nesh fî’l-Kur’âni’l-Kerîm, s. 661.

⁸⁸ Tevbe, 9/36.

⁸⁹ Mustafa Zeyd, en-Nesh fî’l-Kur’âni’l-Kerîm, s. 664.

⁹⁰ Mustafa Zeyd, en-Nesh fî’l-Kur’âni’l-Kerîm, s. 664. Not: “Seyf ayeti” adıyla anılan ayet “...Her nerede bulursanız müşrikleri öldürünüz...” (Tevbe, 9/5) ayettir.

Zeyd, Ehl-i Kitâb'la savaşı emreden ayetin bu hükmü nesh ettiği tezine karşı, "Sebeb-i nüzûl, ayetin özellikle müşriklerle savaş hakkında indiğini göstermiştir. Ayetin akışı da sebeb-i nüzûlün kesinleştirdiği bu hususu desteklemektedir."⁹¹ cevabıyla karşılık vererek ilgili ayetin haram aylarda savaş yasağını nesh etmediği görüşünü belirtmektedir.

Son görüş olarak, Hz. Peygamber'in uygulamasının ayeti nesh ettiği ya da neshine işaret ettiğini düşünenlerin iddialarına karşı da, "Hani, Rasûlullah (sas) ve müminler, Kureys'le savaşmak üzere Hicret'in altıncı senesinin Zilka'de'sinde "rıdvân bâti"ni akdetmişlerdi. Hz. Peygamber Huneyn'de Hevâzin ile, Tâif'te Sakif kabilesiyle Hicret'in sekizinci senenin Zilka'de'sinde savaşmıştı... Bilindiği gibi, Zilka'de haram aylardandır. Biz diyoruz ki, onlar Vedâ' Hutbesi'nin haramlığı kesinleştirdiğini gözden kaçırmışlardır. Zira o, bütün bu olaylardan daha sonradır ve râvileri de tevâtür dercesine ulaşmaktadır. Onun içerisinde, haramlık hükmünün neshinin kâbil olmadığını destekleyen bir şey var; kasedtiğimiz söz, Nebî (sas)'in "...Rabbinize kavuşana dek..." sözüdür."⁹² ifadesiyle neshe itiraz eden müellif:

"Bize göre net bir biçimde ortaya çıkıyor ki, buradaki nesh iddiası bilinene ve kabul görmüş olan görüşe aykırıdır." dedikten sonra, "Savunma maksatlı ya da Müslümanlara yapılan bir saldırıya karşılık olarak yapılması dışında "haram aylar"da savaş yapmak caiz değildir. Bunun en açık şahidi, kesinlikle "rıdvân bâti"nin, o an için müşriklerin Hz. Osman'ı şehit ettikleri şayiasının sonucunda akdedilmiş olmasıdır. Dedikodu gerçekleşmiş olsaydı doğrusu haram beldede ve haram ayda Müslümanlara bir saldırı ve zulüm yapılmış olacaktı. Allah Teâlâ da "... O halde kim sizin üzerinize saldırırsa siz de, tıpkı onların üstünüze saldırdıkları gibi onlara saldırın..."⁹³ buyurmaktadır."⁹⁴ istisnasını dillendirmekten de geri duramıyor.

Rasûlullah (sas) Arafat'ta, Cebel-i Rahmet'te îrâd buyurduğu Veda Hutbesi'nde "Ey insanlar! Şu ayınızda, şu beldenizde şu gününüzün haramlığı (dokunulmazlığı) gibi kanlarınız da ırzlarınız da, Rabbinize kavuşana dek, birbirinize haramdır..." buyurmuştur. Sözün akışından da açıkça anlaşılacağı üzere burada konulan dokunulmazlık Müslümanların kendi aralarındaki hukuklarıdır. Mustafa Zeyd'in yukarıdaki açıklamalarının sonunda "...Rabbinize kavuşana dek ..." kısmıyla bu özel hukuku "haram aylar"da müşriklerle savaş yasağına taşınması, kanaatimizce isabetli bir tespit değildir.

⁹¹ Aynı eser, aynı yer.

⁹² Aynı eser, aynı yer.

⁹³ Bakara, 2/194.

⁹⁴ Mustafa Zeyd, en-Nesh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm, II, 665.

C. 2- Bu Aylarda Savaşma Yasağının Nesh Edildiği, Kaldırıldığı Görüşü:

Bazı alimler de, her biri farklı delillere dayanarak haram aylarda savaşma yasağının kaldırıldığını ortaya atmışlardır:

“Saîd b. el-Müseyyeb’e, Müslümanlar haram ayda kâfirlerle savaşmaları uygun olur mu, diye sorulduğunda “Evet.” cevabını vermiştir.

“Ebû Ubeyd demiştir ki: Bugün hudut boylarındaki insanlar tümüyle bu görüştedirler; savaşmayı ayların hepsi için helal, caiz görmektedirler. Şam ve Irak âlimlerinden de onların bu görüşlerini tasvip etmeyen hiç kimse görmedim. Hicazlıların görüşüne göre de durum budur.”⁹⁵

Taberî, İbn Cüreyc’in naklinde Atâ’ b. Meysere (el-Horasânî)’nin, “Haram ayda savaşmak Tевbe suresindeki ‘...O halde o aylarda kendinize zulmetmeyiniz ve müşriklerle topluca savaşınız ...’ ilahî sözle helal kılınmıştır.” dediğine ve bu sözüne “onlarda ve diğer aylarda da” sözünü ilave ettiğine yer verir. Böylece Atâ el-Horasânî “haram aylar” a getirilen savaş yasağının özelde onlardan, genelde tüm aylardan kaldırılmış olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Bu aynı zamanda Katâde, Zührî ve Süfyân es-Sevrî’nin de görüşüdür.⁹⁷

Rivayete göre Zührî de şunları söylemiştir: “ Bize ulaştığına göre, Nebî (sas) haram ayda savaşmayı yasaklamakta idi, nihayet daha sonra helal kılınmış (yasak kaldırılmış)tır.”⁹⁸

Taberî, savaş yasağının “...ve müşriklerle, onların sizinle topluca savaşmaları gibi, topluca savaşın...”⁹⁹ ayetiyle kaldırıldığı görüşündedir. Buna da ilk olarak, Rasûlullah (sas)’ın Hevâzin’le Huneyn’de, Sakîf’le Tâif’te yaptığı savaşların; Ebû Âmir’i Evtâs’a, orada mevcut müşriklerle savaşmaya göndermesinin “haram aylar” dan Şevvâl ayı ile Zilka’de’nin bir kısmına rastladığını ve bunun haram ay olduğunu, delil getirmektedir. “Şayet bu aylarda savaşmak haram olsa ve bir günah olsa bunu yapmaktan en uzak insan Efendimiz (sas) olurdu.”, demektedir.

Taberî, ikinci delil olarak da şuna dikkat çekiyor: Kureyş’e savaş açmak üzere yapılan “bîatü’r-rıdvân” Zilka’de ayında olmuştur ve o gün Hz. Peygamber Ashâbını bunun için çağırmıştır. Zira elçi olarak gönderdiği Hz. Osman’ı müşriklerin öldürdüğü dedikodusu gelmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlarla savaşmak hususunda Ashâbıyla akitleşmişti. Sonuçta Osman (ra) dönünce Kureyş ile barış yaptı ve savaşmaktan vazgeçti. Bunlar da “haram aylar” dan olan Zilka’de ayında olmuştur. Bu da ona göre, kendi

⁹⁵ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, VI, 31.

⁹⁶ Taberî Tefsîri, IV, 313 ve VIII, 134.

⁹⁷ Taberî Tefsîri, VIII, 134.

⁹⁸ Taberî Tefsîri, IV, 313.

⁹⁹ Tевbe, 9/36.

görüşü olan “Sana haram ayı, ondaki savaşı soruyorlar...” ayetinin mensûh olduğu görüşünün sıhhatine açıkça delalet etmektedir.¹⁰⁰

Cassâs, “haram aylar”da savaş yapmanın “Sana haram ayı, ondaki savaşı soruyorlar. De ki: Ondaki savaş büyük günahdır...”¹⁰¹ ayetiyle yasaklanmıştı. Sonra “Haram aylar çıktığı zaman artık o müşrikleri, onları nerede bulursanız öldürün, onları (esir olarak) yakalayın, onları hapsedin, onların bütün geçit yerlerini tutun...”¹⁰² ayetiyle nesh olunmuştur.” demektedir.¹⁰³

Zemahşerî, görüşlerin ekserisine göre “...Her nerede bulursanız müşrikleri öldürünüz...”¹⁰⁴ kavli-i şerifine binaen “haram aylar”da savaş yasağı hükmünün mensûh olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵

İbn Kesîr, haram aylarda savaş yasağının neshiyle ilgili iki görüş olduğunu zikretmiş, bu yasağın mensûh olduğu görüşünün meşhur olduğunu belirtmiştir. Allah Teâlâ “...onlarda kendinize haksızlık etmeyin...” buyururken müşriklerle savaşmayı da emretmiştir. Ayetin akışı bu emrin âmm (genel) olduğunu bildirmektedir. Şayet haram ayda yasak olsaydı o ayın çıkışıyla kayıtlı olurdu, diyerek Hz. Peygamber’in Tâif’e ve Hevâzin’e çıkışlarının haram aylarda olduğunu hatırlatıyor. Haram ayın hurmetinin nesholunmadığı şeklindeki ikinci görüşe de işaret eden müfessir, haram ayda savaşı başlatan taraf olmanın haram olduğu kaydını koymaktadır. Saldırı olduğunda, bu ayda da olsa, aynıyla mukabele edilecektir. İbn Kesîr’e göre “...müşriklerle, onların sizinle topluca savaşmaları gibi, topluca savaşın...” kısmı da müstakil bir hükümdür. Haram ayda da olsa, onlar saldırdığında aynıyla mukabele etmeye teşvik ihtiva etmektedir.¹⁰⁶

Kurtubî, haram aylarda savaş yasağı ayetinin mensûh olup olmadığının ihtilafı olduğunu zikretmekte; âlimlerin çoğunluğu ayetin mensûh olduğu ve “haram aylar”da müşriklerle savaşmanın caiz olduğunu benimsediklerini söylemekte ve bundan kendisinin de onların tarafında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

C. 3- Bu Aylarda Savaşma Yasağının da Neshin de Söz Konusu Olmadığı Görüşü:

Klasik tefsir kitaplarında olduğu gibi konuyla ilgili değişik görüşleri sıralayan Râzî, ayette geçen “kıtâl” kelimesinin peşpeşe iki defa nekre (belirsiz) olarak zikredilmesindeki inceliğe işaret ederek Arap dilinde bir

¹⁰⁰ Taberî Tefsîri, IV, 315.

¹⁰¹ Bakara, 2/217.

¹⁰² Tevbe, 9/5.

¹⁰³ Cassâs, Ahkâm,, II, 321.

¹⁰⁴ Tevbe, 9/5.

¹⁰⁵ Zemahşerî, Keşşâf, I, 357.

¹⁰⁶ İbn Kesîr Tefsîri, IV, 90.

¹⁰⁷ Kurtubî Tefsîri, III, 43.

lafzın, nekre olarak iki defa geçmesi halinde ikincisinden maksadın birincisi olmadığını açıklamıştır. Buna göre “Sana haram olan ayı, ondaki savaşı sorarlar...”¹⁰⁸ lafz-ı celîli Abdullah b. Cahş’ın giriştiği savaştır. Allah Teâlâ’nın “... De ki: “Onda, o ayda savaş büyük günahdır...”¹⁰⁹ buyurması, “büyük günah olan savaş”ın sorulan savaş olmadığına; bilakis ilke olarak savaş kavramı olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü savaştan maksat İslâm’ın muzaffer olması ve küfrün aşağılanmasıdır. Bu, nasıl olur da büyük günahlardan sayılır! Büyük günah olan savaş olsa olsa İslâm’ı yıkmak ve küfrü güçlendirmek için olandır. İşte, iki lafzın (kıtâl) da nekre olmasının tercihi bu inceliği ifade içindir... Müfessir, şöyle devam ediyor: “Savaşmanın caiz olduğunun delili “...Müşrikleri, onları her nerede bulursanız öldürün...”¹¹⁰ ayetidir ve haram ayda savaşıma yasağını nesh etmektedir. Bana göre “...De ki: Ondaki savaş büyük günahdır...”¹¹¹ ilâhî sözünde “kıtâl” kelimesi olumlu cümlede yer alan nekre bir lafızdır. Bu tarz nekre bir lafız sadece bir tek şeyi kapsar; fertlerin tümünü kapsamaz. Dolayısıyla bu ayette haram ayda savaşın mutlak manada haram kılındığına delalet edecek bir şey yoktur; nesh varsayımına da hiç gerek yoktur.”¹¹² Bu ifadesiyle Râzî, her ne kadar sözleri arasında hükmün mensûh olduğunu söylüyorsa da zaten işin temelinde, ilke olarak böyle genel bir yasağın olmadığını ve bu durumda bir neshten, yasaklık hükmünün kaldırmasından bahsedilemeyeceğini belirtmektedir.

Elmalılı, cihat özellikli savaşın zaman ve mekân kayıtlarıyla kayıtlanmış olmadığını benimsemektedir. Râzî gibi o da ilke olarak “haram aylar”da savaşın kayıtsız olarak yasaklanmış olduğunu kabul etmemektedir. O, “haram aylar”ın hürmetine saygı gösterme açısından muhatap tarafı iki kısma ayırmaktadır: Birinci grup, böyle bir kavramla hiçbir ilgileri olmayan, böyle bir kavrama inanmak gibi bir özellikleri olmayanlardır. Arap müşriklerinin dışında kalan bu grup, haram ay filan tanımazlar. Hangi ayda olursa olsun, Allah’ın nurunu söndürmek için saldırırlar; haksız yere canlar yakıp hukuk ve mukaddesata tecavüz etmekten asla çekinmezler. İkinci grup da müşrik Araplardır. Bunlar ilke olarak “haram aylar”ı tanırlar. Bu aylarda savaşmanın haramlığını da kabul ederler. Fakat Allah’ın emrettiği tarzda tanımazlar; onları işlerine geldiği şekilde değiştirerek, haram ayı helalin yerine, helal ayı da haramın yerine koyarak tecavüz ederler. Aynen bunlar da ötekiler gibi, fırsatını buldular mı haram ayın, Mescid-i Haram’ın haramlığını nazar-ı itibara almadan saldırmaktan, ellerinden gelse Arafat’ta dahi Müslümanlara saldırıp hunharca, canice öldürmekten geri durmazlar. Bunlara meydan vermek, hürmetlerin son derece korunmada olması gereken haram aylara hürmet edelim derken, bu hurmete saygının başkaca

¹⁰⁸ Bakara, 2/217.

¹⁰⁹ Bakara, 2/217.

¹¹⁰ Tevbe, 9/5.

¹¹¹ Bakara, 2/217.

¹¹² Râzî, Tefsîr-i Kebîr, VI, 31.

hurmetlerin çiğnenmesine bahane kılınmasına fırsat vermek, insanlara pek büyük bir zulümdür, haksızlıktır. Allah'ın vakitlerini değiştirmemek, haramları gözetmek, haksızlık yapmaktan kaçınmak şartıyla ve düşmanın durumuna ve vaziyetin gereğine göre, hiçbir zamanla ve mekânla kayıtlı olmaksızın "Müşriklerle, onların sizinle topluca savaştığı gibi, toplu halde savaşın..."¹¹³ buyurulmuştur. Buna binaen, âlimlerin ekseriyetinin de taraf olduğu üzere, buradan "haram aylar" tabirinden Câhiliye ehlinin anladığı "savaşmanın haramlığı" manası mensûhtur. Çünkü Allah için olmayan ve Câhiliye çağında cereyan etmiş olan haksız savaşlar İslâm'da her ay ve her zaman haramdır. Allah yolunda yapılan cihat hükmündeki savaş ise her zaman için hakka hürmetin gereği olan en büyük itaattir ve zaman ve mekânla kayıtlı değildir.¹¹⁴

Atâ (b. Ebî Rabâh)'tan nakledildiğine göre gerek Harem'de ve gerek "haram aylar"da, düşman saldırıp savaşı başlatmadıkça onlara karşı savaş açmak caiz değildir ve dolayısıyla bunlardaki savaş yasağı nesh edilmemiştir. Câhiliye'de yapılan eşkiyâca savaşlara bakarak bu anlayış doğru olabilir. Ancak insanlara haksızlık yapılmasını sona erdirmek, zulmün sesini kesmek için yapılması gereken cihada nazaran doğru değildir. Ayette geçen "...nefislerinize zulmetmeyiniz..." emrini "Bu haram aylarda cihadı terk veya tehir ederek kendinizi savaşa maruz bırakmak suretiyle nefsinize zulmetmeyiniz." şeklinde anlamak daha doğru olacaktır. Buradan bilfiil saldırıya geçen düşman karşısında savunmayı terk ederek insanları öldürülmeye terk etmek manası çıkarılacağı gibi, ne zaman saldırıya geçeceği belli olmayan, haram ve helal, hak-hukuk ve mukaddesat tanımayan Hak düşmanlarının saldırılarına imkân vermek manası da çıkarılabilir.¹¹⁵

Ayette gerçek takvim, ayların sayısı ve "haram aylar"ın hurmeti kararlaştırılmış; hurmetin gereği ve doğru hesabın (dîn-i kayyimin) maksadı nefislere zulümden, haksızlık yapmaktan son derece kaçınmak şeklinde özetlenmiştir. Bundan, bu aylarda savaşmanın yasak olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Hakkı ve hurmeti ihlalden korumak her zaman için gereklidir. Bu da cihâd görevine riayet etmekle mümkündür. Cihâd emrinin haram veya helal aylarla kayıtlı olmadığı mutlak bir ifade, bir ibare ile "Müşriklerle, onların sizinle topluca savaştığı gibi, toplu halde savaşın..."¹¹⁶ şeklinde hükme bağlanmıştır.¹¹⁷

Bütün bu açıklamalardan sonra, müslümanlar dışında "haram aylar" kavramına sahip çıkan müşriklerin, bu aylara Allah emri olarak bakmaları

¹¹³ Tevbe, 9/36.

¹¹⁴ Bkz. Elmalılı, Hak Dîni, IV, 2525.

¹¹⁵ Bkz. Elmalılı, aynı eser, aynı yer.

¹¹⁶ Tevbe, 9/36.

¹¹⁷ Bkz. Elmalılı, Hak Dîni, IV, 2525.

beklenemez. İşlerine geldiği gibi, hatta yerine göre müslümanların aleyhine kullanacakları bir gelenek olmaktan öte gitmeyeceği kanaatindeyiz.

Müslümanlara gelince; ilâhî bir emrin ihlali onlar için asla söz konusu olamaz. Ancak Müslüman'ın savaş ilkesi "... O halde kim sizin üzerinize saldırırsa siz de, tıpkı onların üstünüze saldırdıkları gibi onlara saldırın..."¹¹⁸ ayet-i kerîmesinin belirlediği çizgilerdir. Zaten "haram aylar"da savaş yasağı hükmünün nesh edilmediği görüşünde olan Atâ' b. Ebî Rabâh'tan gelen rivayetin ekinde de müslümanlar için "...Harem-i Şerif'te de haram aylar'da da, kendilerini müdafaa maksatlı olanı hâriç..." kaydı yer almaktadır. Bu aylarda ve her zaman sosyal barıştan yana olan müslümanlara, saldırı olması halinde savunma hakkını veren bu kayıt, onlar açısından savaş yasağının neshine ihtiyaç olup olmadığı hususunda açık ve anlaşılır bir ip ucu vermektedir.

Mustafa Zeyd'in tahlillerine göre "haram aylarda savaş yasağı"nı ve bu hükmü nesh ettiği düşünülen ayetleri şöylece özetleyebiliriz: Ayet, yasak koymanın yanı sıra müşriklerin inananlara yaptıkları şeyleri sıralayarak bunların her birinin öldürmekten çok daha beter olduğu belirtilerek sözlerini ağızlarına tıkamıştır, esas maksat budur. Bu hükmün neshine dayanak olduğu iddia edilen ayetler, ya kişilere veya zamana ya da mekâna odaklanmış olup aralarındaki mahiyet farklılığından dolayı, özel bir zamandaki bu yasağı nesh edecek gibi gözükmemektedir. Onun için nesh olgusu aramak bir zorlama gibi gözükmemektedir.

Bunlar karşısında kanaatimiz, bu aylardaki mevsimlik "savaş yasağı" hükmüne mutlak bir yasak gibi bakıp sonra da bir nesh amelîyesi derdine düşmeye hiç de gerek yoktur. Vakıaya Râzî ve Elmalılı gibi bakıp, cihat özellikli savaşın zaman ve mekân kayıtlarıyla kayıtlanmış olmadığı fikrini benimseyerek, bir tecavüz ve saldırıya maruz kaldığında ehl-i İslâmın selameti için buna her zaman ve mekânda aynıyla karşılık vermek yöntemine hassasiyetle riayet etmek uygun olur.

İşin burasında bir noktanın daha açıklanması uygun düşecektir: "Haram ay, haram aya bedeldir. Hurmetler karşılıklı(kısâs)dır. Onun için kim sizin üzerinize saldırırsa siz de, tıpkı onların saldırdıkları gibi, onlara saldırın. (Fakat daima) Allah'tan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah takvâ sahipleriyle beraberdir."¹¹⁹ ayetinin "...Hurmetler karşılıklı(kısâs)dır..." kısmının, İbn Abbâs'a isnat edilerek nesh edildiği iddia edilmiştir. Hâlbuki ayetin başı haram aydan bahsetmekte olup bu arada öldürme suçunun karşılığı olarak gündeme getirilen "kısâs" terimi üzerinden yapılan münakaşalar ile "haram aylar" arasında muhteva olarak alaka bulunmamaktadır. Bu itibarla nesh iddiası yersizdir. Ayetin, başta İbn Abbas olmak üzere neredeyse bütün müfessirlerin ittifak ettikleri, nüzûl

¹¹⁸ Bakara, 2/194. Ayetin tefsîri için bkz. Taberî Tefsîri, III, 580; Cassâs, Ahkâm,, I, 325;

¹¹⁹ Bakara, 2/194.

sebebi Hudeybiye kıssasıdır. Hicretin altıncı senesinde müşrikler Hz. Muhammed'in (sas) umre yapmak üzere Mekke'ye girmesine izin vermediler, engellediler. Ertesi sene de Allah Teâlâ ona bunu nasip etti; böylece engellendiği ay yerine engellenmediği bir ay verdi. Rivayetlerin de ittifakla belirttiği gibi, her iki yıldaki ay da Zilka'de olmak suretiyle denklik (kısâs) olmuştur. Böylece Allah Teâlâ, sanki Nebî'si Muhammed'e (sas) ve müminlere demiştir ki: Harem-i Şerîf'e bu ihrâmınızla, bu haram ayınızda girmeniz, geçen yıl engellenmenize aynen bedeldir, karşılıktır. O halde üç hurmet de yine bir araya gelmiştir: haram ayın hurmeti, haram beldenin hurmeti ve ihrâmın hurmeti.¹²⁰

III - HARAM AYLARA SAYGI(SIZLIK)

A. Haram Aylara Hürmet

Hz. İbrahim ve İsmail'in getirdiği tevhid dininin bir hükmü olarak "haram aylarda savaş yasağı" hürmet görmüş olmalıdır. İlâhî bir emir temelli olması hasebiyle bu hürmet de herhalde İslâmdakine eşdeğer bir hürmet olmalıdır. Ancak bu peygamberlerden sonra, ne zaman başlayıp hangi zamanı kuşattığını bilemediğimiz Cahiliye döneminde¹²¹ de müşrik Araplar bu aylara -belki de artık bir gelenek olarak- hürmet ederlerdi ve bunun sonucu olarak da savaştan, yağmacılıktan vb. uzak dururlar, kendilerine göre ibadetle meşgul olurlardı. Hatta bu aylara o derece riayet ederlerdi ki, adam babasının veya kardeşinin katiline bile rastlarsa bu aylara hürmeten elini kaldırmaz, kötü söz dahi sarfetmezdi.¹²² Bu aylarda Araplar mızraklarını kullanmadıkları, silah seslerinin ve şakırtısının sükûnet bulduğu için Mudar kabilesi bu aylara "sağır" adını vermişti.¹²³

Ancak Has'am ve Tayy kabileleri ilke olarak haram ayları kabul etmezler; bu aylarda baskınlar yaparlar ve savaşlılardı. Bu yüzden de nesî yapan yetkili, diğer Araplara onlarla savaşmayı yasaklamazdı.¹²⁴ Bu demektir ki, aralarındaki birkaç istisna dışında müşrik Arapların ekserisi bu aylara ve onlara saygı gösterenlere hürmet etmeyi bir görev biliyorlar ve yerine getiriyorlardı.

¹²⁰ Teferruat için bkz. Mustafa Zeyd, en-Nesh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm, II, 648. Ayetin tefsiri için bkz. Taberî Tefsîri, III, 575, ("Kısâs"ın manaları ve buradaki manası için bkz. III, 579); Zemahşerî, I, 342; Cassâs, Ahkâm,, I, 325; Râzî, Tefsîr-i Kebîr, V, 134; İbn Kesîr Tefsîri, I, 330; Kurtubî Tefsîri, II, 354; Elmalılı, Hak Dîni , II, 698.

¹²¹ Bkz. Fayda Mustafa, "Câhiliye", DİA, İstanbul 1993, VII, 17.

¹²² Taberî Tefsîri, XIV, 249. Elmalılı, Hak Dîni , IV, 2524, 2529.

¹²³ Taberî Tefsîri, IV, 300.

¹²⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî-Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn Beyrut ve Mektebetu'n-Nehda Bağdat 1978, VIII, 500.

B. Ficâr Savaşları*

Haram ayları benimseyen insanların, kabullerinden dolayı bu aylara hürmet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ancak insanın müeyyideye rağmen zaaf noktaları vardır. Bu itibarla, fazla sayılmasa da bu ayların tarihi süreci içerisinde ihlal edildiği bazı savaşlara rastlanmıştır. Kureyş, haram aylarda yapıldığı için bu tür savaşa “ficâr” adını vermiştir. Bu aylarda savaşıklarında “Haktan ayrıldık.”/“فَجَرْنَا” demişler ve böylece bunlar da “ficâr” adıyla adlandırılmıştır.¹²⁵

Ancak bu savaşlar mahiyetleri ve tarafları itibariyle farklılık arz ettiğinden “birinci ficâr savaşları” ve “ikinci ficâr savaşları” olmak üzere iki grupta nakledilmektedir.

B.1 - Birinci Grup Ficâr Savaşları:

Bu gruptaki savaşlar her biri müstakil olup değişik sebepler üzerine farklı gruplar arasında meydana gelmiştir. Üç vakadan oluşmaktadır:

İlk “ficâr” savaşı Kinâne ve Hevâzin arasında olmuştur. Soyu Abd Menât b. Kinâne’ye varan¹²⁶ Bedr b. Ma’ser el-Ğifârî güçlü, toy ve gücünden dolayı Ukâz’a gelenlere üstünlük taslayan bir adamdı. ... Ayağını uzattı ve, “Arabın en güçlüsü benim. Kim benden daha güçlü olduğunu söylüyorsa buna kılıçla vursun!” dedi. Hevâzin’in kollarından Benî Nasr b. Muâviye’den el-Ahmer b. Mâzin adlı birisi sıçradı. Kılıçla bacağına vurarak yaraladı, sonra da kılıcı elinde ona, “Buyur, ey Muhandif!” dedi. O anda iki kabile münakaşa ettiler. Sonra durumun savaşa değmeyeceğini düşündüler ve vaz geçtiler.¹²⁷

İkinci “ficâr” savaşı: Kureyş ve Kinâne’den bıçkın bazı gençler, Benî Âmir b. Sa’sa’a’dan hafifmeşrep rahat giyimli, yüzü peçeli, Ukâz Panayırında oturmuş, etrafındaki Arap gençlerle konuşan güzel bir kadın gördüler. Geldiler, yüzünü açmasını istediler ise de reddetti. O farkına varmadan birisi arkasına geçip kaftanının ucunu çözdü ve kuşağının yukarısına bir iğneyle tutturdu. Ayağa kalkınca gömleği sıyrıldı ve sırtı açıldı. Güldüler ve “Bize yüzünü göstermedin ve fakat sırtını cömertçe gösterdin!” dediler. Bunun üzerine kadın “Ey Âmir oğulları!” diye bağırdı. Onlar da Kinâne de

* Ficâr savaşlarına yer verilmeyebilirdi. Ancak ulaştığımız birkaç Türkçe kaynak bunları bir tek vakaymış, olaymış gibi gösterip geçmiş. Halbuki bunlar farklılık arz etmekte. Bilgilendirmek maksadıyla -mümkün olduğu kadar kısaltarak- herbirini nakletmeye çalıştık.

¹²⁵ Lisânu’l-Arab, FCR md.

¹²⁶ Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ, Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebû’l-Fadl, *Eyyâmu’l-Arab f’l-Câhiliyye*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut trs. s. 322 (dn. 1).

¹²⁷ Ebû Ubeyde Ma’mur b. el-Müsenâ, *Eyyâmu’l-Arab Kable’l-İslâm*, nşr. Âdil Câsim el-Beyâtî, Âlemu’l-Kütüb, Mektebetü’n-Nehdati’l-Arabiyye, Beyrut 1407/1987, s. 503; Câd el-Mevlâ, el-Becâvî, Ebû’l-Fadl, *Eyyâmu’l-Arab*, s. 322; Bkz. Algül Hüseyin, “Ficâr”, DİA, İstanbul 1996, XIII, 52.

geldi ve savaştılar. Kısa bir savaş oldu. Harb b. Ümeyye araya girdi ve topluluğun diyetini üstlendi ve Benî Âmir'i aç almaktan vaz geçirdi.¹²⁸

Üçüncü "ficâr" savaşı Kinâne ve Hevâzin kabileleri arasında olmuştur. Benî Cüşem b. Bekr b. Hevâzin'den birisinin Kinâne'den birisinde alacağı vardı. O adam da fakir duruma düşmüş, ağırdan almış ve uzatmış; bir şey ödememişti. Çaresiz kalan Çüşemli yanında bir maymunla Ukâz Panayırı'na geldi ve "Kinâne'li filan oğlu filandaki parama karşılık bu maymunu kim satın alır? Filan oğlu filandaki parama karşılık bunun karşılığını bana kim verir?" diye sesini yükselterek bağırdı. Bağırması ve Kinâne'yi ayıplaması uzayınca onlardan birisi geldi, kılıcıyla vurup maymunu öldürdü. Bunun üzerine Cüşem'li, "Ey Hevâzin'liler!", öbürüsü de, "Ey Kinâne'liler!" diye bağırdı. İki kabile toplanıp birbirleriyle itişip kakıştılar. Ölen olmadı. Sonra vaz geçtiler ve dediler ki: Bir maymun için mi kanınızı döküp birbirinizi öldüreceksiniz?! İbn Cüd'ân iki taraf arasında bunun maliyetini üstlendi ve aralarını düzeltti.¹²⁹

B.2 - İkinci Grup Ficâr Savaşları:

Bu grup, Kureyş, Kinâne ve taraftarları ile Hevâzin ve taraftarları arasında geçen beş vakadan oluşan bir seridir:

a. Nahle Vakası:

Kureyş ve Kinâne'nin tümü ile Hevâzin arasında olmuştur. Savaş, Berrâd'ın* Hevâzin ulularından Urve'yi öldürmesi; onların da Kureyş ulularından birisini öldürmek istemeleri sonucu çıkmıştır. Şöyle ki;

Berrâd, o derece ayyaş ve fâsık bir adamdı ki, kendi kavmi reddettiği gibi ondan sonra ittifakına girdiği Benî'd-Dîl de onu kovmuştu. En son Harb b. Ümeyye'nin müttefiki oldu. O da kovacaktı ki, yalvarıp yakarak ondan uzak duracağını ancak kendisini ittifakı üzere bırakmasını istedi ve öyle oldu.

Ukâz Panayırı Zilka'de ayında açılır; hacc mevsimine kadar insanlar ticaretlerini yaparlardı. Hîre meliki Nu'mân b. Münzir, Panayır'a Arap ulularından birinin himayesiyle bir ticaret kervanı gönderirdi. Yine kervanı hazırladı ve himaye verecek birisini ararken bu Berrâd, Benî Kinâne'ye karşı himaye verebileceğini söyledi. O da Necd halkına karşı himaye istediğini söyledi. Bunun üzerine Hevâzin'in büyüklerinden Urve er-Rahhâl, "Kovulmuş bir köpek mi senin lehine garanti verecek? Lanete sebep bir iş

¹²⁸ Ebû Ubeyde, Eyyâmu'l-Arab, s. 504; Câd el-Mevlâ, el-Becâvî, Ebû'l-Fadl, Eyyâmu'l-Arab, s. 324.

¹²⁹ Ebû Ubeyde, Eyyâmu'l-Arab, s. 505; Câd el-Mevlâ, el-Becâvî, Ebû'l-Fadl, Eyyâmu'l-Arab, s. 325.

* Not: Kelimenin Arapça yazılışı "براض" şeklindedir. Sonundaki "dâd" harfi bazen Türkçeye "z" telaffuzuyla geçtiğinden kimi Türkçe kaynaklar bu ismi "Berrâz" şeklinde okumuştur.

yapmayasın! Ben tüm Araba karşı sana himaye veririm...” dedi. Nu’mân kervanı Urve’ye verdi. Berrâd onu takip etti ve fakat Urve kendi topraklarında iken ona aldırmadı. “Üvâra”ye varınca orada konakladı. Huzuruna giren Berrâd’a sözlerinin bir hata, bir dil sürçmesi olduğunu söylediye de Berrâd onu öldürdü, kervanı da Hayber’e sürdü. Kendisini yakalamak üzere gelen, Kays’in Katafân ve Ğaniyy kollarından iki kişiyi de şeytanca kurduğu müthiş bir tuzakla öldürdü. Onların da silahlarını ve bineklerini alıp gitti. Bişr b. Ebî Hâzim’e vardı ve dedi ki: “Harb b. Ümeyye, Abdullah b. Cüd’ân, Muğîre’nin oğulları Hişâm ve Velîd’e varıp Berrâd’ın Urve’yi öldürdüğü haberini vermene karşılık bu genç develer senin, dedi. Haberin Kays’e erken ulaşip saklamalarından ve senin kavminden büyük bir adamı öldürmelerinden korkuyorum...”

Ukâz’a geldiklerinde insanlar silahlarını Abdullah b. Cüd’ân’a bırakırlar; hacc sonrasında da alırlardı... İnsanlar gelip olup biteni ona, Harb b. Ümeyye’ye, Muğîre’nin oğulları Hişâm ve Velîd’e haber verdiler... Harb, İbn Cüd’ân’dan Hevâzin’in silahlarını vermemesini istediye de o bunu yapamayacağını ifade etti; insanlar da gelip silahlarını aldılar...

Harb b. Ümeyye, Abdullah b. Cüd’ân, Muğîre’nin oğulları Hişâm ve Velîd Hevâzin’in lideri Ebû Berâ’ya dediler ki: “Bize Mekke’de kavmimizde bir şeyler olduğu haberi geldi. Durumun daha da kontrolden çıkmasından korkuyoruz. Bizim ayrılmamızı ayıplamayın, bizim göçmemiz size mani olmasın.” Zar zor Mekke’ye dönmek üzere yola koyuldular. Günün sonunda haber Mülâibü’l-Esinne Âmir b. Mâlik’e ulaştı. “Kureyş haksızlık yaptı. Harb b. Ümeyye beni aldattı. Allah’a yemin olsun ki, Kinâne asla Ukâz’a gelmeyecek!” dedi. Sonra onları takip ettiler ve Nahle’de arkalarından yetiştiler. Kureyş Harem’e girinceye kadar savaştılar. Karanlık çöktü, öylece bıraktılar. Benî Âmir’den birisi “Ey Kureyş topluluğu, bu gece aramızda olan şeylerin randevusu gelecek yıl Ukâz’dadır!” diye bağırdı.¹³⁰ Berrâd’ın Urve’yi öldürmesi, akabindeki bu savaşın da ondan sonrakilerin fitilini de ateşlemiş olmaktadır.

b. Şemta Vakası:

Kureyş, tüm Kinâne, Ehâbiş ve Benî Esed b. Huzeyme’den onlara katılanlar toplandılar. Abdullah b. Cüd’ân, kavmine ilaveten yüz yiğidi tam techizat silahlandırdı. Süleym ve Hevâzin de topluluklarını ve müttefiklerini topladı. Her bir kabilenin başında kendi liderleri, daha önce randevulaştıkları üzere Ukâz’ın yakınında Şemta’da bir araya geldiler... İnsanlar kalkıp birbirlerine yürüdüler. Günün evvelinde Kinâne gâlip, Hevâzin mağlup idi. Günün sonunda Hevâzin meydan okudu, direndi; Kinâne geri çekildi ve savaş Kureyş’te kızıştı. Ebû Müsâhık Bel’â’ b. Kays

¹³⁰ Ebû Ubeyde, Eyyâmu’l-Arab, s. 506 vd. ; Câd el-Mevlâ, el-Becâvî, Ebû’l-Fadl, Eyyâmu’l-Arab, s. 326 vd. (özetle).

bunu görünce kavmine, "Rahm (dağın)a çekilin!" dedi. Onlar da çekildiler ve insanlar bozguna uğradılar...¹³¹

c. 'Ablâ' Vakası:

Ukâz mevsiminin başında, üçüncü gününde Hevâzin ve Kinâne tekrar karşılaştılar ve savaşa tutuştular. Bu savaşta Hevâzin Kinâne'yi yenmişti...¹³²

d. Ukâz (Şerib) Vakası:

Ukâz vakalarının dördüncüsü olan bu savaşta senenin başında Kinâne ve Kays, Şerib'de karşı karşıya geldiler. Her lider kendi topluluğunu toplamıştı. Bu vaka, benzerlerinin en şiddetlisi idi. Abdullah b. Cüd'ân Kinâne'den bin develik bir süvariyle çıktı. Ümeyye b. Abdi Şems'in oğulları Harb, Süfyân ve Ebû Süfyân, Kureys'in önceki vakada uğradığı duruma maruz kalmaması için kendilerini bağladılar ve, "Bulduğumuz yerde ölünceye ya da muzaffer oluncaya kadar böyle kalacağız!" dediler.

Çetin bir savaş oldu; iki taraf da direndi. Bir ara Benû Bekr b. Abdimenât ve Kinâne'nin diğer kolları kaçmayı düşündüler ise de Benû Mahzum Kinâne'nin yanbaşıdaydı ve çetin bir şekilde onu kolladı. O günün en çetinleri Muğîre oğulları idiler; müthiş dayandılar ve güzel bir sınav verdiler. Bunu gören Benû Abdimenât b. Kinâne birbirlerini savaşa teşvik edip geri döndüler. Kureys ve Kinâne her yönden Kays'e yüklediler ve sonuçta o yenildi. Sonrasında karşı taraf toparlanmak için değişik manevralar yaptı ise de hiç birisi başarılı olamadı...¹³³

e. Hurayra Vakası:

İki taraf da toplanıp senenin başında Hurayra'da karşı karşıya geldiler. Ölmüş olan Bel'â' b. Kays'in yerine kardeşi Cüsâme b. Kays geçmişti. Savaştlar ve Kinâne yenildi.

Sonra teker teker, ikişerli ikişerli... adam adama savaşa tutuştular ve birbirlerini öldürüyorlardı.

Sonra ölümlerini saymak üzere birbirlerini sulha çağırdılar. Kim daha fazla öldürdüyse aradaki farkın diyetini ailelerine ödeyecekti. Bu arada bazı gruplar karşı çıktı ve hatta ufak çaplı vuruşmalar olduysa da sonuç değişmedi. Her iki taraf da ölümlerini saydı; Kureys ve Benî Kinâne'nin 20 fazlası olduğu görüldü.

Bunun üzerine Harb b. Ümeyye oğlu Ebû Süfyân'ı, el-Hâris b. Kelde el-Abdî oğlu en-Nadr'ı ve Süfyân b. Avf de oğlu el-Hâris'i rehin verdiler. Kays,

¹³¹ Ebû Ubeyde, Eyyâmu'l-Arab, s. 515 vd. ; Câd el-Mevlâ, el-Becâvî, Ebû'l-Fadl, Eyyâmu'l-Arab, s. 331 vd. (özetle).

¹³² Ebû Ubeyde, Eyyâmu'l-Arab, s. 517 vd. ; Câd el-Mevlâ, el-Becâvî, Ebû'l-Fadl, Eyyâmu'l-Arab, s. 333 vd. (özetle).

¹³³ Ebû Ubeyde, Eyyâmu'l-Arab, s. 518 vd. ; Câd el-Mevlâ, el-Becâvî, Ebû'l-Fadl, Eyyâmu'l-Arab, s. 334 vd. (özetle).

Kureys'in rehinlerini ellerinde görünce affetmeyi arzu ettiler ve onları serbest bıraktılar. İnsanlar birbirinden ayrıldılar ve savaşmayı bıraktılar.¹³⁴

Ebû Ubeyde'nin nakline göre Ficâr savaşlarına Benî Hâşim'den Zübeyr b. Abdilmuttalib'den başkası katılmamıştır. Rivayete göre Hz. Muhammed Nahle Vakası hariç, ondan sonrakilere iştirak etmiştir. Amcasına ve akrabalarına ok vermiştir. Yirmi yaşında iken katıldığını söylemiştir. O gün niye katıldığı sorulduğunda katılmayı istemediğini, ancak kavmine saldırıldığını ifade etmiştir. Müellif bir başka sayfada da bu savaşların onun peygamberliğinden yirmi altı sene önce olduğunu ve on dört yaşında iken amcalarıyla katıldığını aktarmaktadır.¹³⁵

Sonuç

İslâmiyet inançta, ibadetlerde ve ahlakta "ümme'tin birliğini hedeflemiştir. Bunun için kullara tasarruf hakkı tanımadığı kalıcı temel ilkeler koymuştur. Bunlardan birisi de ibadetlerin vakitleriyle ilgili hükümdür.

İslâm'da günlük ibadet namaz dışında özellikle aylık zaman dilimlerine tabi hacc, oruç, kurban vb. ibadetlerin tahsis edildikleri aylarda edâ edilmesi şart olduğundan senenin ve ayların sağlam bir temele oturtulması şarttır.

Allah Teâlâ, son dinle birlikte zamana son bir ayar vermiş; İslâm'ın hemen öncesinde, müslümanların gözü önünde o an için devam etmekte olan Câhiliye döneminin bazı hatalarını da göz önünde bulundurarak yılı ve ayları ilk yaratılışındaki şekliyle tekrar tanzim ve tertip etmiştir. Yıl, ayın hareketlerine bağlı olan "kamerî yıl" ve aylar da on iki "kamerî ay"dır ki, bunun göklerin ve yerin yaratıldığında konulmuş ilâhî bir düzenleme olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de vurgulanmıştır. Günlük ibadet namaz dışında, ibadetlere esas olacak zamanlama "kamerî" olup geçmişte yapılmış herhangi bir tertip ve gelecekte olabilecek hiç bir düzenleme bu evrensel hükmün yerine konamaz. Bu kamerî senenin aylarının adları ve sıralaması ise Hz. Peygamber tarafından tekraren vurgulanmış olup dört tanesi "haram aylar"dır

Türkçe ile "dokunulmaz aylar" olarak adlandırabileceğimiz "haram aylar"ın Hz. İbrahim'le başladığı nakledilmektedir. Kannatimizce, ilgili ayette geçen "...gökleri ve yeri yarattığı günde..." ifadesince o başlatmamış, var olanı devam ettirmiştir. Bu ayların farklılığı, itaatlerin ecrinin normal zamandakinden daha fazla ve hataların cezasının da daha büyük olmasıdır. Bu, ilâhî bir ferman olarak ilan edilmiş; bunlara saygı gösterilmesi ve bu süreçte "zulüm" yapılmaması emredilmiştir.

¹³⁴ Ebû Ubeyde, Eyyâmu'l-Arab, s. 522 vd. ; Câd el-Mevlâ, el-Becâvî, Ebû'l-Fadl, Eyyâmu'l-Arab, s. 338 vd. (özetle).

¹³⁵ Ebû Ubeyde, Eyyâmu'l-Arab, s. 525.

“Zulüm yapmama”yı müfessirlerin bazıları “haram ayların “hurmet”ini ihlal etmemek ve yerlerinden oynatmamakla (nesî’), bazıları bu aylarda kötülüklerden özellikle uzak durmakla, bazıları da bu süre zarfında savaş yapmamakla tefsir etmişlerdir.

Bu “zulüm yapmama” haram aylarda savaştan uzak durmak olarak tefsir edilince belki de konunun en can alıcı boyutu; bu savaş yasağı hükmünün kaldırılıp kaldırılmadığı tartışması gündeme gelmiştir. Bir kısım âlimlere göre bu yasak devam etmektedir. Ancak bir saldırı geldiğinde Müslümanların buna misliyle karşılık verilmelerinin peygamberî bir uygulama olduğunda hemfikirdirler. Bazılarına göre de bir kısım ayetlere ya da Hz. Peygamber’in bazı fiilî uygulamalarına dayalı olarak nesh edilmiş, kaldırılmıştır. Kimi âlimlere göre de özde böyle bir yasak da yok, nesih de. Zira cihâd merkezli bir savaşı zaman ya da mekânla sınırlayan dinî bir nass mevcut değildir. Ümmetin selameti ve her an uyanık olmasına vesile olması açısından bu görüş tercihe şayandır. Ancak, bunun saldırganlık manasına gelmediği de bilinmelidir.

Müşriklere gelince; onların “haram aylar” a bakış açıları dinî olmayıp gelenek boyutlu olabilir. Bu ayları işlerine geldiği gibi ileri-geri alarak (nesî’) istismar etmiş olmaları da bunu gösterir. Buna rağmen -sonunda anlaşmayla tatlıya bağlanan birkaç “ficâr savaşı” dışında- tarihi içerisinde bu aylara hürmet göstermişlerdir.

Müslümanlar dinî bir hüküm olan haram aylara haliyle saygı göstermektedirler. Bu ayların haramlığının odak noktası olan “savaş yasağı”nın devam ediyor ya da kaldırılmış olması onlar açısından aynı kapıya çıkar. Çünkü ilke olarak sosyal barıştan yanadırlar ve bir saldırıya maruz kalmadıkları sürece, hiçbir zaman ve zeminde, hiç bir suretle saldırı başlatan taraf da olmayacaklardır. Ancak, herkesi ilgilendiren evrensel değerlere saygı göstermek adına kendi harîm-i ismetini saygısızlığa uğramaktan korumak için de her zaman uyanık ve tetikte olacaklardır.

KAYNAKÇA

Akseki A. Hamdi, İslâm Dîni, DİBY, Ankara 1965.

Algül Hüseyin, “Ficâr”, DİA, İstanbul 1996, XIII, 52.

....., “Haram Aylar”, DİA, İstanbul 1997, XVI, 105

el-Beydâvî, Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Muessesetu Şa'bân, Beyrut trs.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh (Sahîh-i Buhârî)*.

- el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassâs, *Ahkâmu'l- Kur'ân*, thk: Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî, Beyrut 1405/1985.
- Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî-Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn Beyrut- Mektebetu'n-Nehda Bağdat 1978.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-Arabiyye*, thk: Ahmed Abdulğafûr Attâr, Mısır, trs.
- Çantay Hasan Basri, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1957
- Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara 1970, "Harâm" md.
- Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Eyyâmu'l-Arab Kable'l-İslâm*, nşr. Âdil Câsim el-Beyâtî, Âlemu'l-Kütüb, Mektebetu'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1407/1987.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili (Elmalılı, Hak Dîni)*, İstanbul-1971.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut-1407/1987.
- Hüseyin Algül, "Haram Aylar", DİA, İstanbul 1997, XVI, 105.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Kum trs., thk: Abdusselâm Muhammed Harun
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmail 'İmâdu'd-Dîn b. Omer b. Kesîr el- Kuraşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (İbn Kesîr Tefsîri)*, İstanbul-1984.
-, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (İbn Kesîr, el-Bidâye)*, thk. Ali Şîrî, Dâr İhyâu't-Türâsi'l-Arabî 1408/1988.
- İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem el-Efrîkî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1410/1990.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an (Kurtubî Tefsîri)*, Mısır 1387/1967.
- Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ, Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebû'l-Fadl, *Eyyâmu'l-Arab fî'l-Câhiliyye*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut trs.
- Mustafa Zeyd, en-Nesh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Mansûra 1408/1987.
- en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.
- er-Râğıb el-Esbahânî (el-İsfehânî), el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fî-Ğarîbi'l-Kur'ân (Râğıb, Müfredât)*, (nşr: Muhammed Ahmed Halefullah, Mısır-1970'ten) İstanbul 1986

er-Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Omer b. Huseyn el-Kuraşî
er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb (Tefsîr-i Kebîr)*, Tahran trs.

etl-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an-
Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Taberî Tefsîri)*, nşr: Mahmud Muhammed Şâkir,
Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire trs.

ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtadâ (Murtaza) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*,
Dâr Lîbyâ Bingazi 1386/1966.

ez-Zemahşerî, , Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer ez-Zemahşerî, *el-
Keşşâf 'an-Hakâiki't-Te'vîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî-Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut
trs.

